Co-funded by the European Union

PLAN DZIAŁANIA NA RZECZ PROMOWANIA I UCZENIA SIĘ PRZEDSIĘBIORCZOŚCI

YETC

MŁODZI PRZEDSIĘBIORCY W CZASACH KRYZYSU

2021-1-BG01-KA220-YOU-000028893

Wersja 10 sierpień 2022 r.

Wyprodukowane przez
Zornitza Yahiya, Nevena Dobreva, Mariya Rachinska (FECE)
Rasa Tučinskaitė, Giuliana Ambrosino (EKO)
Gianfranco Gatti, Gabriele Cagnazzo (DEMOSTENE)
Antonio Chonevski (SFERA)
Victor Alexandru Manciu (EAAD)
Justyna Toton (FII)

Oświadczenie

Finansowane przez Unię Europejską. Wyrażone poglądy i opinie są jednak poglądami wyłącznie autora(ów) i niekoniecznie odzwierciedlają stanowisko Unii Europejskiej lub Komisji Europejskiej. Unia Europejska ani instytucja przyznająca pomoc nie ponoszą za nie odpowiedzialności.

INDEX

SEKCJA 1: WPROWADZENIE 5
Cele 5
Definicja przedsiębiorczości młodzieży 5
Przedsiębiorczość młodzieży w czasie pandemii Covid-19 6
Terminologia 7
SEKCJA 2: ANALIZA STANU OBECNEGO W KRAJACH PARTNERSKICH 9
SEKCJA 2.1: PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ MŁODZIEŻY W BUŁGARII 10
2.1.1. Ocena aktualnego stanu przedsiębiorczości młodzieży 10
2.1.2. Wsparcie rządowe i prywatne 12
2.1.3. Edukacja w zakresie przedsiębiorczości 13
2.1.4. Wnioski 15
SEKCJA 2.2.: PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ MŁODZIEŻY W GRECJI 16
2.2.1. Ocena aktualnego stanu przedsiębiorczości młodzieży 16
2.2.2. Wsparcie rządowe i prywatne 19
2.2.3. Edukacja w zakresie przedsiębiorczości 20
2.2.4. Wnioski 22
SEKCJA 2.3.: PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ MŁODZIEŻY WE WŁOSZECH 24
2.3.1. Ocena aktualnego stanu przedsiębiorczości młodzieży 24
2.3.2. Wsparcie rządowe i prywatne 26
2.3.3. Edukacja w zakresie przedsiębiorczości 28
2.3.4. Wnioski 29
SEKCJA 2.4.: PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ MŁODZIEŻY W PÓŁNOCNEJ MACEDONII 30
2.4.1. Ocena stanu obecnego przedsiębiorczości młodzieży 30
2.4.2. Wsparcie rządowe i prywatne 31
2.4.3. Edukacja w zakresie przedsiębiorczości 32
2.4.4. Wnioski 34
SEKCJA 2.5.: PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ MŁODZIEŻY W POLSCE 35
2.5.1. Ocena stanu obecnego przedsiębiorczości młodzieży 35
2.5.2. Wsparcie rządowe i prywatne 38
2.5.3. Edukacja w zakresie przedsiębiorczości 40
2.5.4. Wnioski 40
SEKCJA 2.6.: PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ MŁODZIEŻY W RUMUNII 42

2.6.1. Ocena stanu obecnego przedsiębiorczości młodzieży 42
2.6.2. Wsparcie rządowe i prywatne 44
2.6.3. Edukacja w zakresie przedsiębiorczości 45
2.6.4. Wnioski 47
SEKCJA 3: WYNIKI BADANIA YETC 48
SEKCJA 3.1. WYNIKI KRAJOWE 48
Bułgaria 50
Grecja 51
Włochy 51
Macedonia Północna 52
Polska 53
Rumunia 55
SEKCJA 3.2. PRZEGLĄD WYNIKÓW MIĘDZYNARODOWYCH 56
SEKCJA 3.3. PODSUMOWANIE WSKAZANYCH BRAKÓW W UMIEJĘTNOŚCIACH 59
SEKCJA 4: PLAN DZIAŁANIA NA RZECZ PROMOWANIA I UCZENIA SIĘ PRZEDSIĘBIORCZOŚCI 62
Bułgaria 62
Grecja 63
Włochy 64
Macedonia Północna 64
Polska 65
Rumunia 66
PODSUMOWANIE 68
Referencje 69

SEKCJA 1: WPROWADZENIE

Cele

Głównym celem tego wspólnego raportu obywateli krajów partnerskich (Bułgaria, Grecja, Włochy, Macedonia Północna, Polska i Rumunia) jest identyfikacja i analiza źródeł opisujących stan przedsiębiorczości (młodzieżowej), identyfikacja ogólnego rozwoju polityk krajowych w kierunku przedsiębiorczości, identyfikacja i analiza źródeł opisujących działania w krajach partnerskich w zakresie rozpoczynania nowych inicjatyw przedsiębiorczych. Na podstawie tego dokumentu, materiały szkoleniowe przewidziane w Rezultacie 2, będą dostosowane do potrzeb młodzieży w krajach partnerskich.

Definicja przedsiębiorczości młodzieży

Przedsiębiorczość jest dobrze znanym zjawiskiem, któremu brakuje jednej precyzyjnej definicji (Ahmad & Seymour, 2008). Pomimo wielu definicji, niemniej jednak zdecydowana większość uczonych zgadza się, że przedsiębiorczość wiąże się z inwestowaniem kapitału w celu stworzenia czegoś innowacyjnego przy jednoczesnym podjęciu ryzyka ewentualnych niepowodzeń. Osoby inwestujące w tworzenie wartości nazywane są "przedsiębiorcami". Przedsiębiorcy są ogólnie definiowani jako osoby posiadające wiedzę specjalistyczną, która może obejmować różne zestawy umiejętności, takie jak umiejętności techniczne i adaptacyjne, zdolności przywódcze i zarządzania przedsiębiorstwem, kreatywne myślenie, pracę zespołową i kompetencje przywódcze.

Obecnie w kręgach politycznych i badawczych coraz większy nacisk kładzie się na pozycję młodszych przedsiębiorców (CEEDR, 2000). Nie jest łatwo podać jednoznaczną definicję tego, kto jest "młodym przedsiębiorcą", ze względu na rozbieżne poglądy dotyczące wieku młodych przedsiębiorców.

Na przykład Bernardino i Santos przyjmują definicję przedsiębiorczości młodzieżowej jako działalności gospodarczej prowadzonej przez osoby w wieku 15-24 lat (Bernardino & Santos, 2020). Jednak w niniejszym opracowaniu, podobnie jak w większości literatury naukowej i definicji Unii Europejskiej, termin "młody przedsiębiorca" ma na celu wyznaczenie osoby w wieku od 18 do 30 lat. Młodzi przedsiębiorcy to osoby zmotywowane do rozpoczęcia przedsięwzięcia biznesowego ze względu na wiele czynników, m.in. chęć bycia swoim własnym szefem, uzyskania alternatywnej drogi awansu z pracy postrzeganej jako ślepa uliczka, posiadania większej kontroli nad własną pracą i

życiem, dostarczenia innowacyjnych lub konkurencyjnych produktów i usług, udowodnienia, że potrafią to zrobić, uzyskania dodatkowego dochodu (Riahi, 2010), oraz powodów które zostaną dokładniej zbadane później.

Pomimo rosnącej uwagi na przedsiębiorczość młodzieży, według niektórych badań, młodzież jest nieco bardziej skłonna niż dorośli do zaangażowania się w rozpoczęcie działalności gospodarczej. W UE dane z badań wskazują, że 4,7% młodzieży (w wieku 18-30 lat) aktywnie pracowało nad założeniem firmy w latach 2014-2018, w porównaniu z 4,0% ogółem. Młodzież napotyka jednak szereg kluczowych barier w zakładaniu firm i samozatrudnieniu.

Przedsiębiorczość młodzieży w czasie pandemii Covid-19

Pomimo ogólnego spadku bezrobocia wśród młodzieży w ostatnich latach, wybuch pandemii Covid-19 jeszcze bardziej uwypuklił trudności, z jakimi borykają się młode pokolenia wchodzące na rynek pracy w UE. Z tego powodu Komisja Europejska i Rada Europejska podjęły pewne działania, aby pomóc młodym ludziom w zakładaniu własnych firm.

Począwszy od 2019 r. opracowano różne europejskie działania mające na celu zachęcenie młodych ludzi do zwiększenia swojego potencjału. W ramach współpracy w zakresie polityki młodzieżowej UE na lata 2019-2027 przedstawiono na przykład Strategię UE na rzecz młodzieży.

Co więcej, aby pomóc w odbudowie Europy po pandemii i pomóc młodym ludziom wyjść z sytuacji po Covid-19, Komisja Europejska utworzyła różne strategie. Niewątpliwie najbardziej znaną inicjatywą jest Plan Odbudowy dla Europy, do którego należy *NextGenerationEU*. Jest to fundusz o wartości ponad 8 miliardów - największy w historii pakiet stymulujący - inwestujący w badania i młodych ludzi, aby Europa stała się bardziej zieloną, cyfrową i odporną. Innym działaniem podjętym przez Komisję Europejską jest European Skills Agenda oraz Pact for Skills, europejski program, którego celem jest zapewnienie obywatelom i przedsiębiorstwom UE narzędzi pozwalających im stawić czoła wyzwaniom związanym z ekologiczną i cyfrową transformacją oraz kryzysem Covid-19. W liczbach szacuje się, że dzięki Next Generation EU i budżetowi UE na wsparcie zatrudnienia młodzieży zostanie wydane 22 mld euro. Można powiedzieć, że na poziomie UE, regulacje zachęcają do rozwijania umiejętności, wymiany dobrych praktyk, rozwijania wiedzy poprzez wcześniejsze doświadczenia (zarówno zawodowe, jak i edukacyjne), umożliwiają równy dostęp do możliwości i ogólnie

większą świadomość na temat modeli przedsiębiorczości społecznej. Podsumowując, wydaje się, że ramy polityczne oferowane na poziomie UE odpowiadają na ogólny cel, potrzeby i wyzwania młodych przedsiębiorców społecznych.

Znaczenie inwestowania w młodych przedsiębiorców zostało udowodnione przez ich kluczową rolę we wzroście gospodarczym. W czasie pandemii wiele osób odkryło znaczenie posiadania umiejętności przedsiębiorczych i rozpoczęcia nowej działalności w celu stworzenia miejsc pracy nie tylko dla siebie, ale także dla swoich rówieśników. Ponadto innowacje pomagają zachować tradycyjne praktyki, modernizują je i tworzą nowe sposoby ich sprzedaży. W sytuacji globalnego kryzysu, młodzi przedsiębiorcy zapobiegają wykluczeniu z rynków pracy siebie i - w większości przypadków - swoich pracowników.

Innymi słowy, tworząc dochody i miejsca pracy, a jednocześnie wzmacniając pozycję jednostek i społeczności, przedsiębiorczość jest szczególnie silnym instrumentem rozwoju gospodarczego i społecznego. UE koncentruje się na promowaniu przedsiębiorczości młodzieżowej jako narzędzia do walki z bezrobociem wśród młodzieży i wykluczeniem społecznym, a także stymulowania innowacji wśród młodych ludzi (European Union, n.d.)

Terminologia

Całkowita przedsiębiorczość we wczesnym stadium (Total early-stage Entrepreneurial Activity - TEA): Najbardziej znany indeks GEM, reprezentujący odsetek populacji w wieku 18-64 lat, będącej początkującymi przedsiębiorcami lub właścicielami-managerami nowego biznesu.

Krajowy Indeks Uwarunkowań Przedsiębiorczości (National Entrepreneurship Context Index - NECI): Indeks mierzy 12 zmiennych środowiska przedsiębiorczości (EFC), które składają się na kontekst, w którym działalność przedsiębiorcza ma miejsce w danym kraju.

Indeks Sektora Małych i Średnich Przedsiębiorstw (Small and Medium-Sized Enterprises Policy Index): to narzędzie benchmarkingowe zaprojektowane w celu oceny ram polityki dotyczącej MŚP w gospodarkach wschodzących i monitorowania postępów we wdrażaniu polityki w określonym czasie.

Globalny Indeks Rozwoju Młodzieży (Global Youth Development Index): szereguje kraje od 0,00 (najniższy) do 1,00 (najwyższy) według rozwoju edukacji młodzieży, zatrudnienia, zdrowia,

równości i integracji, pokoju i bezpieczeństwa oraz uczestnictwa politycznego i obywatelskiego.

SEKCJA 2: ANALIZA STANU OBECNEGO W KRAJACH PARTNERSKICH

Ta część łączy różne parametry i aspekty, aby opisać sytuację w zakresie przedsiębiorczości młodzieży w krajach partnerskich:

- **Obecny (post-Covid) stan przedsiębiorczości młodzieży** (przedstawia analizę różnych parametrów i aspektów związanych z przedsiębiorczością, a także tych, które zmieniały się w trakcie trwania pandemii, wskazuje główne czynniki motywujące młodych ludzi do otwarcia działalności gospodarczej w krajach partnerskich);
- **Wsparcie rządowe i prywatne** (przedstawia przegląd środków i instrumentów zapewnianych przez rząd w celu wspierania rozwoju przedsiębiorczości młodzieży w czasie trwania pandemii, a także prywatnych inicjatyw, które wspierają młodych przedsiębiorców);
- **Edukacja w zakresie przedsiębiorczości** (zapewnia przegląd formalnych ram edukacyjnych (programy HEI, VET, itp.), które przygotowują młodych ludzi do zaangażowania się w działalność przedsiębiorczą, jak również nieformalne inicjatywy edukacji w krajach partnerskich).

SEKCJA 2.1: PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ MŁODZIEŻY W BUŁGARII

2.1.1. Ocena aktualnego stanu przedsiębiorczości młodzieży

Aktualne statystyki dotyczące przedsiębiorczości młodzieży w Bułgarii są skąpe. W Narodowej Strategii na rzecz Młodzieży 2020-2030 Ministerstwo Młodzieży i Sportu odnosi się do braku danych na temat młodzieży i pomija przedsiębiorczość młodzieży jako priorytet, który był obecny w poprzedniej strategii 2010-2020 (Ministerstwo Młodzieży i Sportu, 2022).

Badanie przed pandemią przeprowadzone przez Global Entrepreneurship Monitor (GEM) uznało całkowitą przedsiębiorczość na wczesnym stadium (TEA) w Bułgarii za niską, przy czym TEA jest zdefiniowana jako przedsiębiorczość, która jest zakładana lub posiadana nie dłużej niż 42 miesiące (Ionescu-Somers & Tarnawa, 2020). Przyczyny niskiego poziomu przedsiębiorczości mogą być związane ze słabymi Krajowym Indeksem Uwarunkowań dla Przedsiębiorczości (EFC) w Bułgarii. Z 10 możliwych wskaźników (10=najwyższy, 1=najniższy), Bułgaria uzyskała wynik 1,5 w zakresie kształcenia i szkolenia w zakresie przedsiębiorczości w szkołach podstawowych i tylko 2,5 w zakresie norm społecznych i kulturowych promujących ducha przedsiębiorczości (Ionescu-Somers & Tarnawa, 2020).

Młodzi przedsiębiorcy szczególnie odczuwają skutki niewystarczającej edukacji i szkoleń oraz braku wzorców, które mogliby naśladować. W wywiadzie dla Bloomberga, bułgarski profesor Todor Yablamov stwierdził, że 40% studentów szkół wyższych wyraża zainteresowanie rozpoczęciem nowego biznesu, ale tylko 2-3,3% młodej populacji w Bułgarii faktycznie rozpoczyna nowe przedsiębiorstwo (Marinova, 2022). Większość działań przedsiębiorczych wynika z konieczności, tzn. przedsiębiorcy są napędzani przez bezrobocie i dążenie do lepszych zarobków lub chęć uniknięcia odpowiadania przed swoimi zwierzchnikami (Ionescu-Somers & Tarnawa, 2020). W przeciwieństwie do tego, większość młodzieży w innych krajach członkowskich zdefiniowała nowe wyzwanie jako główną motywację do rozpoczęcia działalności gospodarczej (Ministerstwo Młodzieży i Sportu, 2011).

Bariera rozpoczęcia nowej działalności gospodarczej jest stosunkowo niska, ale w 2016 r. nie powstała jeszcze jednolita, ustandaryzowana strategia wspierająca nowe przedsięwzięcia. Większość młodych przedsiębiorców prawdopodobnie jest nowymi przedsiębiorcami i mogłaby skorzystać z pomocy. Dlatego też nowe firmy w większości przypadków polegają na sektorze prywatnym oraz wsparciu inkubatorów i parków naukowych. Według Rady Gospodarczej i Społecznej Republiki Bułgarii istnieje wiele możliwości dla innowacji

społecznych, które nie zostały jeszcze wyczerpane. Większość przedsiębiorstw społecznych jest pozarządowa i prawdopodobnie zajmuje się tworzeniem miejsc pracy dla osób niepełnosprawnych lub produkcją towarów przez niepełnosprawnych członków społeczeństwa, a także świadczeniem dla nich usług jako podwykonawca gminy (Ministerstwo Młodzieży i Sportu, 2011). Jednak usługi rządowe dostępne w ramach outsourcingu są ograniczone i wykluczają podstawowe sektory, takie jak edukacja, zdrowie i opieka społeczna. Rosnące zapotrzebowanie na szkolenia z zakresu zrównoważonego biznesu w Bułgarii zjednoczyło stowarzyszenia biznesowe i instytucje edukacyjne w tworzeniu programów, które szkolą w kierunku zrównoważonego przywództwa.

W prawdzie kilka udanych projektów wspiera młodych przedsiębiorców w Bułgarii, są one jednak niewystarczające w promowaniu kultury przedsiębiorczości wśród młodzieży. Nadal jest wiele do zrobienia w zakresie rozpowszechniania informacji i zapewniania wsparcia finansowego i doradztwa dla młodych przedsiębiorców (Ministerstwo Młodzieży i Sportu, 2011).

Przed pandemią Bułgaria plasowała się dość nisko w rankingu EFC, przede wszystkim w normach społecznych i kulturowych ze względu na brak reprezentacji w mediach. Początkowo Covid-19 nie wpływał dramatycznie na gospodarkę. Bezrobocie rosło, ale w stosunkowo niskim tempie (Ionescu-Somers & Tarnawa, 2020). Z tego powodu oraz z powodu niskiego wskaźnika całkowitej aktywności przedsiębiorczej we wczesnym stadium (TEA), GEM uznał bezrobocie za mało prawdopodobny motywator do rozpoczęcia nowego przedsięwzięcia wśród młodzieży. Rząd przekierował fundusze mające na celu utrzymanie istniejących pracowników, zamiast inwestować w nowych i zachęcać ich do przedsiębiorczości. Według Bułgarskiego Stowarzyszenia Start-upów, były one jednymi z najbardziej zagrożonych podczas pandemii, ale niestety nie wprowadzono żadnego konkretnego programu rządowego, który byłby skierowany konkretnie do niedawno założonych przedsięwzięć. Chociaż niektóre prywatne organizacje i przedsiębiorstwa wspierały zagrożone firmy, plany wzrostu i innowacji zostały wstrzymane. Nałożone przez rząd blokady i zakazy podróżowania odizolowały niektóre start-upy od globalnych społeczności i przeniosły miejsce pracy oraz edukację do świata cyfrowego. Zwinne, kompetentne technicznie start-upy były w stanie wyjść na wierzch, oferując rozwiązania nowych problemów i usługi pozwalające na dostosowanie się do sytuacji. Kilka firm tekstylnych przekierowało swoją produkcję na maseczki do twarzy. Podczas gdy branże usługowe i dostawcze kwitły, inne sektory, takie jak turystyka, bardzo ucierpiały z powodu pandemii (Ionescu-Somers & Tarnawa, 2020).

Wdrożono ogólnounijne programy, które wspierały dotknięte zwolnieniami przedsiębiorstwa i zatrzymywały pracowników. Kolejnym wsparciem, o którym warto wspomnieć, jest Fund of Funds współfinansowany z Europejskich Funduszy Strukturalnych i Inwestycyjnych (ESI). Fund of Funds wykorzystuje różne programy w celu zapewnienia instrumentów finansowych i wsparcia dla prywatnych oraz publicznych instytucji z potencjałem samowystarczalności. Ich model rozwoju biznesowego opiera się na recyklingu pożyczek i dotacji lub po prostu na poręczeniu za małe przedsiębiorstwa. Obecnie Fundusz wsparł 1 681 projektów i zainwestował 1 093 162 355 BGN.

Pomimo cyfryzacji usług i szybkiego rozwoju technologii informacyjnych w Bułgarii, dostęp młodzieży do informacji pozostaje ograniczony. W 2021 roku Bułgaria zajęła ostatnie miejsce (72,2) w indeksie cyfryzacji w UE i przedostatnie pod względem liczby osób posiadających ponad podstawowe umiejętności cyfrowe (Komisja Europejska, 2021). Wykluczone są zwłaszcza mniejszości, takie jak etniczni Romowie lub młodzi ludzie mieszkający na prowincji. Centra informacji młodzieżowej, które zostały utworzone przez rząd, powinny poprawić swoją jakość i skuteczność, aby rozszerzyć swój zasięg na społeczności w niekorzystnej sytuacji. Odgrywają one istotną rolę w regionach o niższym dostępie do internetu i niższych umiejętnościach cyfrowych.

2.1.2. Wsparcie rządowe i prywatne

Bułgarii udało się stosunkowo szybko wyjść z początkowego kryzysu wywołanego przez Covid-19. Ujawnił on jednak podstawowe słabości, które ogólnie hamują postęp. Nierówności regionalne, kurcząca się liczba ludności w wieku produkcyjnym oraz niedociągnięcia instytucjonalne hamują wzrost gospodarczy i promują rynek, który zasadniczo nie sprzyja inwestycjom (Komisja Europejska, 2022). Rząd skupił się głównie na utrzymaniu zatrudnienia i nie zapewnił ukierunkowanej pomocy w szczególności dla młodzieży. Jednak wielu młodych ludzi było objętych polityką ogólną (Komisja Europejska, 2022). Ponadto w czasie pandemii pogorszyła się jakość edukacji, co może zaszkodzić zatrudnieniu lub przedsiębiorczości młodzieży w przyszłości.

Nie było żadnych konkretnych środków ustalonych przez rząd w celu wspierania przedsiębiorczości młodzieży podczas pandemii. Natomiast Narodowy Program na rzecz Młodzieży (2016-2020) koordynowany przez Ministerstwo Młodzieży i Sportu uwzględniał przedsiębiorczość młodzieży jako priorytet przed pandemią, która wciąż trwała. Program jest zgodny z priorytetami europejskiej polityki młodzieżowej i skupia się na szkoleniu

nieformalnym i doradztwie dla młodzieży, aby przygotować ją do wejścia na rynek pracy. Jego celem jest poprawa jakości życia młodych ludzi poprzez wyposażenie ich w niezbędne umiejętności i wiedzę, aby stali się aktywnym elementem społeczeństwa i gospodarki. Aby to osiągnąć, w programie określono pięć celów strategicznych: 1) ułatwienie dostępu do wysokiej jakości usług wspierających pełny rozwój osobisty i społeczny młodych ludzi zgodnie z ich potrzebami i zainteresowaniami; 2) promowanie zdrowego stylu życia młodych ludzi; 3) rozwój wolontariatu młodzieżowego; 4) stworzenie atrakcyjnego środowiska dla rozwoju osobistego młodych ludzi w małych miastach i na obszarach wiejskich oraz 5) stworzenie korzystnego, zachęcającego i wspierającego środowiska w celu wspierania wysokiej jakości awansu zawodowego młodych ludzi w Bułgarii.

Nowy Krajowy Program na rzecz Młodzieży (2021-2026) jest zgodny z priorytetami określonymi w Strategii na rzecz Młodzieży (2021-2030). Priorytety strategiczne to 1) promowanie edukacji nieformalnej; 2) promowanie zatrudnienia i wsparcie dla NEETs; 3) zachęcanie do zaangażowania, uczestnictwa i upodmiotowienia młodych ludzi; 4) rozwijanie i walidacja pracy z młodzieżą na poziomie krajowym; 5) wspólnota, tolerancja i europejskie poczucie przynależności; 6) promowanie zdrowego i ekologicznego stylu życia; 7) promowanie kultury i kreatywności wśród młodzieży. W priorytetach tych nie zaplanowano jednak działań mających na celu pobudzenie przedsiębiorczości młodzieży w kolejnych latach.

2.1.3. Edukacja w zakresie przedsiębiorczości

W 2015 roku Bułgaria przyjęła plan działania "*Przedsiębiorczość 2020 - Bułgaria",* który jest zgodny z planem Komisji Europejskiej "Reigniting the entrepreneurial spirit in Europe (Komisja Europejska, 2013). Jednym z priorytetów określonych w bułgarskim dokumencie jest edukacja i szkolenia w zakresie przedsiębiorczości, które wspierają wzrost i tworzenie przedsiębiorstw oraz wprowadzenie przedmiotu *Technologie i przedsiębiorczość* do systemów edukacji podstawowej i średniej. Obecnie przedmiot ten jest obowiązkowy w klasach od 1 do 9 i ma na celu nabycie umiejętności reagowania na innowacje i podejmowania odpowiedzialności poprzez budowanie umiejętności inicjatywy i przedsiębiorczości.

W Bułgarii system kształcenia i szkolenia zawodowego (VET) można sklasyfikować jako głównie szkolny (Cedefor, 2018, s. 7). Obejmuje on zawodowe szkoły średnie, prywatnych dostawców VET licencjonowanych przez Krajową Agencję Kształcenia i Szkolenia Zawodowego oraz centra VET jako część instytucji szkolnictwa wyższego (HEI). Plan działania "*Przedsiębiorczość 2020 - Bułgaria"* obejmuje środki mające na celu wprowadzenie

przedsiębiorczości w zawodowych szkołach średnich. Bułgaria nadal pracuje nad modernizacją kształcenia i szkolenia zawodowego, aby sprostać obecnym potrzebom rynku pracy.

O ile student uczelni nie specjalizuje się w dziedzinie przedsiębiorczości, to jest ona oferowana jako przedmiot fakultatywny (Delinesheva & Jolovski, 2021, s. 28). Obecnie w szkolnictwie wyższym 39 akredytowanych programów dotyczących przedsiębiorczości jest nauczanych na 18 uniwersytetach w Bułgarii (13 programów licencjackich i 26 programów podyplomowych). Większość programów nauczania dotyczy dziedziny biznesu i ekonomii (18 programów); uniwersytety oferują również edukację w zakresie przedsiębiorczości w sektorach społecznym, technologicznym, cyfrowym, budowlanym i biologicznym na poziomie studiów licencjackich i magisterskich. Widać, że nie ma programów kształcenia dedykowanych przedsiębiorczości w branżach kulturalnych i kreatywnych. Niektóre uczelnie utrzymują centra przedsiębiorczości i organizują tygodnie akceleracyjne dla studentów z innowacyjnymi pomysłami.

Inicjatywy dla studentów uczelni wyższych i młodych przedsiębiorców są dodatkowo organizowane przez inkubatory i akceleratory. Inicjatywa JEREMIE - Eleven oraz LAUNCHhub i Cleantech - EIT Regional Innovation Scheme zapewniły szkolenia i mentoring, a także finansowanie. Realizacja projektów była jednak ułatwiona dzięki środkom publicznym i unijnym (Delinesheva & Jolovski, 2021). Istnieje przestrzeń dla edukacji nieformalnej poświęconej przedsiębiorczości, która uzupełniłaby wysiłki podejmowane w ramach państwowego systemu edukacji.

Niemniej jednak istnieje pewne wsparcie publiczne dla przedsiębiorstw społecznych w postaci programów grantowych, ulg podatkowych, dotacji, dostępu do pożyczek oraz funduszy społecznych (Delinesheva & Jolovski, 2021). Większość wsparcia publicznego pochodzi z programów unijnych, takich jak Erasmus+ i programy operacyjne, a także w pewnym stopniu od władz lokalnych. W latach 2020-2022 w ramach programów unijnych uruchomiono 43 inicjatywy: 3 koncentrowały się na kulturze, 6 - na cyfrowej, 11 - na społecznej, a 9 - na zielonych formach przedsiębiorczości. 9 było realizowanych jako Współpraca na rzecz innowacji i wymiany dobrych praktyk, 30 projektów w ramach Mobilności edukacyjnej osób oraz 4 Partnerstwa na rzecz współpracy i wymiany praktyk.

Większość inicjatyw jest realizowana przez organizacje pozarządowe i opiera się na dobrowolnym uczestnictwie. Projekty różnią się czasem trwania i charakterem, co utrudnia porównywanie i przetwarzanie wyników danych. Niektóre projekty są finansowane przez

sektor prywatny, który zapewnia specyficzną narrację, często związaną z własnymi produktami i usługami, co sprawia, że nabyte umiejętności są mniej uniwersalne.

2.1.4. Wnioski

Wsparcie i kształcenie przedsiębiorczości młodzieży w UE jest bardzo zróżnicowane. W Bułgarii istnieje tendencja do poprawy warunków dla przedsiębiorczości młodzieży, jednak jest to proces powolny. Chociaż w szkołach podstawowych i średnich jest kilka klas, które uczą przedsiębiorczości, nie są one wystarczające, aby zachęcić do podejmowania przedsięwzięć biznesowych.

Większość edukacji i finansowania wydaje się pochodzić z sektora prywatnego i jest często realizowana przez organizacje pozarządowe. Dalsze inicjatywy są realizowane przez organizacje pozarządowe w ramach różnych programów UE i niektóre lokalne gminy. Reformy w polityce zabezpieczenia społecznego mogłyby zmniejszyć początkowe ryzyko związane z założeniem przedsiębiorstwa. Nie ma jednolitej, znormalizowanej platformy, na której młodzi ludzie mogliby otrzymywać informacje, wsparcie finansowe lub wymieniać pomysły i doświadczenia z osobami o podobnych poglądach. Utworzenie takiej platformy w całym kraju lub nawet w całej UE zachęciłoby młodzież do odwagi w założeniu własnej firmy.

SEKCJA 2.2.: PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ MŁODZIEŻY W GRECJI

2.2.1. Ocena aktualnego stanu przedsiębiorczości młodzieży

W ciągu ostatnich 10 lat Grecja była jednym z krajów w Europie, które najbardziej ucierpiały z powodu europejskich kryzysów. Brak uporządkowanej polityki monetarnej i ogromne zadłużenie rządowe utopiły grecką gospodarkę, do tego doszedł brak dynamiki przedsiębiorczości, spowodowany niepewnością i problemami biurokratycznymi. Niestabilne ramy finansowe oraz ograniczona lub nieskuteczna funkcja mechanizmów promocji i wsparcia przedsiębiorczości, stworzyły ogromną niestabilność na poziomie przedsiębiorczości w tym kraju.

Pandemia Covid-19 stała się kolejnym wyzwaniem dla wspólnoty europejskiej i pogłębieniem już istniejących w Grecji problemów dotyczących przedsiębiorczości młodzieży i "swobody inwestowania w przedsiębiorczość".

Przedsiębiorczość w Grecji zawsze wykazywała silny trend, z bardzo wysoką liczbą per capita (Vasilopoulos & Tsitsakis, 2020). Jednak wiele z tych firm było niewykwalifikowanych, nieproduktywnych i skupionych na sektorach napędzanych konsumpcją o niskim potencjale wzrostu, ponieważ przedsiębiorczość była konsekwentnie kojarzona z korupcją i zwykle utrudniona przez biurokrację państwową i nieformalność.

Według GEM Global Report 2019/2020, pomimo powyższych faktów, przed pandemią Covid-19 prawie 50% respondentów wskazało, że w Grecji łatwo jest rozpocząć działalność przedsiębiorczą, mimo że w NACI Grecja jest oceniana na 4,1 na 10. Jednakże, badanie przed Covidem pokazuje, że wskaźnik całkowitej przedsiębiorczości we wczesnym stadium (TEA) wynosił mniej niż 10%. Jeśli chodzi o motywację do podejmowania inicjatyw biznesowych w Grecji, "zarabianie na życie, ponieważ brakuje miejsca pracy" jest na szczycie priorytetów (około 50%). Warto wspomnieć, że większość aktywności podanych we wskaźniku TEA jest zakładana przez młodych ludzi, którzy należą do kategorii wiekowej 18-24 (prawie 15%). (Bosma, et al., 2020).

Obecnie przedsiębiorczość młodzieży jest w Grecji dobrze ugruntowana, a wiele działań jest realizowanych m.in. poprzez inicjatywę na rzecz zatrudnienia młodzieży, organizacje pozarządowe, działania uniwersyteckie, działania międzynarodowe oraz inkubatory start-upów. Rosnąca dynamika i pojawienie się nowych narzędzi finansowania pobudziło nową przedsiębiorczość i samozatrudnienie, pomimo niekorzystnych regulacji podatkowych.

Pandemia znacznie utrudniła intencje przedsiębiorcze młodych Greków, zmieniając również charakterystykę i jakość tworzonych przedsiębiorstw, z dostosowaniem rozwiązań i możliwości do nowo wygenerowanych potrzeb. Dlatego kierunkiem o największym znaczeniu są przedsięwzięcia biznesowe skoncentrowane na sektorach handlowych (gastronomia i handel detaliczny) lub małych kawiarniach, sprzedaży dań typu grilled souvlakis, z naciskiem na przedsiębiorstwa o strukturze rodzinnej, ponieważ wymagają one mniejszego nakładu finansowego, biurokratycznego oraz związanego z nimi ryzyka. Drugim wspólnym punktem z ogółem Europy jest znaczny wzrost start-upów tworzonych przez młodych ludzi w Grecji. Według raportu Fundacji zrealizowanego we współpracy z EIT Digital, rozwój start-upów postępował wbrew wszelkim przeciwnościom, tworząc coś, co nazywa się ekosystemem start-upów. Wynika to z upadku znacznej ilości tradycyjnych firm w kraju, które spowodowało, że wielu Greków zaczęło szukać nowych opcji zatrudnienia, dodatkowo zmiany technologiczne i dostęp do rynków międzynarodowych otworzyło mnóstwo nowych możliwości dla młodych ludzi w Grecji, jako przedsiębiorców lub samozatrudnionych (Kalavros-Gousiou, 2021). Jeśli chodzi o tych ostatnich, badanie przeprowadzone przez DIANEosis i opublikowane w styczniu 2022 r., wspomina, że zdecydowaną większość (80%) stanową mężczyźni i ta nierówność istnieje również w innych sektorach przedsiębiorczości młodzieżowej. Jeśli chodzi o wiek, założyciele start-upów są młodzi, 90% ma najwyżej 44 lata, podczas gdy 50% jest młodszych niż 34 (Georgakopoulos, 2022).

Niestety obecnie w Grecji jest duża luka w dostępnie do danych dotyczących przedsiębiorczości młodzieży. Istnieją inicjatywy, przedsiębiorstwa lub start-upy tworzone przez młodych ludzi głównie w sektorze ekologicznym i społecznym, ale nie ma żadnego filtra informacji. Nie ma żadnych instytucjonalnych, prywatnych czy rządowych zbiorów danych dotyczących ilości, sektorów, w które są zaangażowane przedsiębiorstwa, ani też wieku założycieli czy grupy założycieli, ich płci, statusu lub charakteru przedsięwzięcia, a także realizowanych projektów lub przedsięwzięć tworzonych w ciągu roku, itp.

Pandemia spowodowała kilka zmian strukturalnych, zarówno gospodarczych, kulturowych, jak i społecznych, a także zmianę tendencji i zachowań. Jeden z istotnych parametrów ma związek z emigracją inteligencji w grupie młodzieży, ponieważ coraz więcej młodych ludzi kończy studia i szuka pracy lub możliwości studiowania w innych krajach i ostatecznie nie wraca. Grecja należy do krajów o najgorszych wynikach w Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) w zakresie zajmowania się absolwentami szkół wyższych, jak wynika z badania warunków pracy przeprowadzonego przez Eurofound (Eurofound, 2022).

To prowadzi nas do stóp bezrobocia, które średnio wynosiły 12,6% w 2020 r., w porównaniu z 12,9% w marcu 2022 r., przy czym w tym samym okresie stopa bezrobocia była wyższa wśród kobiet, z różnicą 6,1% między kobietami i mężczyznami, oraz wskaźnikiem 10,2% dla mężczyzn w tym samym okresie. Bezrobocie na razie, mimo programów restrukturyzacyjnych, jest dalekie od stabilizacji. Według danych z countryeconomy.com, bezrobocie wśród młodzieży, poniżej 25 roku życia, wyniesie w 2022 roku 29,5%. Jednak kryzys również pozytywnie wpłynął na niektórych przedsiębiorców. Na przykład doprowadził do powstania możliwości skutecznego reagowania na skutki pandemii poprzez dostosowanie lub wymyślenie na nowo modeli biznesowych lub przyjęcie nowych rozwiązań (Kucketz & Brändle, 2022). Przy tak wysokiej stopie bezrobocia niektórzy aktywni młodzi ludzie zainwestowali w samozatrudnienie, korzystając z rozwoju ery cyfrowej. Model pracy zdalnej stał się częścią życia wielu młodych ludzi, a także inne rozwiązania cyfrowe, takie jak handel elektroniczny. Podsumowując, po pandemii Covid młodzi przedsiębiorcy dominują w sektorach takich jak cyfryzacja i automatyzacja, zielona energia, wiedza naukowa i ekspercka. Pandemia uwypukliła również konieczność repatriacji produkcji międzynarodowej do bezpieczniejszych regionów, wzmocnienia sektora energetycznego poprzez inwestycje w zieloną energię, odpowiednie magazyny i sieci. Pozytywna dynamika gospodarcza przekazywana w latach 2021-2022 oraz ważne instrumenty finansowania UE, to szansa dla przedsiębiorczości wśród młodych osób. Ponadto wola polityczna do wdrażania reform, ale przede wszystkim dojrzałość społeczeństwa i jego zdolność do zrozumienia nowego otoczenia i zaakceptowania zmian strukturalnych to czynniki, które pomagają przekształcić kryzys w szanse, pozwalając krajowi raz na zawsze przezwyciężyć jego wewnętrzne słabości, przekształcić się w nowoczesną gospodarkę i zwiększyć jego zdolności adaptacyjne i odporność na wysoce niepewne środowisko międzynarodowe.

W Grecji jedną z kategorii, która zyskała na sile wśród młodych ludzi było samozatrudnienie. Przytłoczeni bezrobociem postanowili szukać rozwiązań, ostatecznie tworząc biznes, aby się utrzymać, motywowani potrzebą zarabiania pieniędzy. Z drugiej strony, młodzi ludzie, którzy nie są bezrobotni, często motywowani są większą niezależnością lub szansą na zostanie swoim szefem. Jednak wraz z erą transformacji cyfrowej i możliwościami przedsiębiorczości społecznej w Grecji pojawili się również ci, którzy znaleźli szansę na rynku, działając indywidualnie, poprzez partnerstwo lub afiliację, zakładając start-upy lub organizacje pozarządowe.

Podsumowując obecny klimat przedsiębiorczości w Grecji, według raportu GEM Global 2021/2022, młodzi ludzie (18-34 lata) założyli więcej przedsiębiorstw niż starsza grupa wiekowa. Podobnie jak w badaniach przed-Covid, główną motywacją do rozpoczęcia działalności gospodarczej jest brak pracy, co w porównaniu z wynikami z 2020 roku (50%) wzrosło do 60%. Warto wspomnieć, że według NECI Grecja została oceniona na 4,4 na 10, co w porównaniu z poprzednimi danymi poprawia się o 0,3 punktu (Hill, et al., 2022).

2.2.2. Wsparcie rządowe i prywatne

Rząd wprowadził szereg nadzwyczajnych środków wsparcia, aby pomóc przedsiębiorcom i osobom prowadzącym działalność na własny rachunek w okresie kryzysu Covid-19 w Grecji. Wsparcie dla młodych przedsiębiorców, przedsiębiorstw i osób samozatrudnionych obejmowało zawieszenie podatków i składek na ubezpieczenie społeczne (z wyłączeniem VAT) dla przedsiębiorstw, które zawiesiły działalność, osób samozatrudnionych oraz przedsiębiorstw działających w najbardziej dotkniętych sektorach.

Jedną z inicjatyw podjętych przez grecki rząd w 2020 roku, mających na celu zbudowanie silnego ekosystemu sprzyjającego rozwojowi start-upów i wsparcia dla młodych przedsiębiorców, jest Elevate Greece. Inicjatywa ta obejmuje cyfrową platformę, na której greckie start-upy są rejestrowane i mają dostęp do korzyści oferowanych przez rząd. "Elevate Greece" przyznaje również Narodowe Nagrody dla Młodych Przedsiębiorców, takie jak nagrody pieniężne, doradztwo i inne korzyści.

Pod patronatem greckiego Ministerstwa Pracy i Spraw Społecznych, STARTAB (program przedsiębiorczości realizowany przez Corallię przy wsparciu Prince's Trust International) oferuje bezpłatny mentoring, doradztwo i inne usługi dla młodych ludzi w wieku 18-35 lat. Młodzi ludzie mogli tutaj rozwinąć swoje pomysły biznesowe poprzez specjalistyczne warsztaty, a następnie wziąć udział w bezpłatnym 4-dniowym interaktywnym Kursie Przedsiębiorczości, podczas którego poznają praktyczną stronę zakładania i prowadzenia firmy oraz decydują, czy samozatrudnienie jest dla nich odpowiednie. Po zakończeniu kursu, uczestnicy, którzy chcą kontynuować, otrzymują doradztwo mentorskie przez okres do 12 miesięcy, aby rozwinąć, zaprojektować i przetestować swój pomysł na biznes, a następnie dopracować swój biznesplan. Ci, którzy są gotowi do rozpoczęcia działalności, mogą przedstawić swój biznesplan Business Launch Group, zespołowi konsultantów biznesowych, którzy oceniają wykonalność ich planu biznesowego. Wreszcie uczestnicy, którzy osiągną ten etap, mają możliwość korzystania z mentoringu biznesowego przez kolejne 12 miesięcy, aby

rozwinąć swój biznes. Uczestnicy, którzy nie kontynuują rozwoju pomysłu na biznes mają możliwość uczestniczenia w warsztatach mających na celu rozwój ich kariery zawodowej i integrację z rynkiem pracy.

Aby ułatwić dostęp do informacji prawnych i regulacyjnych dotyczących zakładania działalności gospodarczej, grecki rząd uruchomił platformę internetową "Start-up Greece", której celem jest wspieranie nowych przedsiębiorców. Start-up Greece to przestrzeń informacji, tworzenia sieci i współpracy wspierana przez Ministerstwo Rozwoju i rząd, we współpracy ze społecznościami młodych przedsiębiorców. Zapewnia ona przedsiębiorcom informacje potrzebne do rozpoczęcia działalności (np. opcje finansowania, ramy prawne) i wspiera sieci łączące ludzi, pomysły, firmy i uniwersytety, w celu zbadania partnerstw i możliwości inwestycyjnych.

Wiele z działań podjętych przez rząd odbywało się za pośrednictwem organizacji pozarządowych oraz podmiotów prywatnych, które istniały już przed Covid-19, ale dzięki Covid-19 dostrzegły możliwość stworzenia działań mających na celu znalezienie rozwiązań dla kryzysu, koncentrując się na przedsiębiorczości młodzieży, start-upach, zatrzymaniu talentów, budowaniu potencjału i szkoleniach, badaniach i rozwoju, a także rozwiązaniach finansowych. Ponadto, zewnętrzne partnerstwa z prywatnymi firmami i podmiotami rządowymi z innych krajów UE i USA, współpraca z programami Komisji Europejskiej, a także promowanie tego samego poprzez program Erasmus+ zyskały na sile dzięki różnym działaniom greckiego ekosystemu przedsiębiorczości, tworząc rozwiązania i możliwości dla młodych przedsiębiorców.

2.2.3. Edukacja w zakresie przedsiębiorczości

Rosnąca stopa bezrobocia w Grecji sprawiła, że potrzeba kształcenia i szkolenia zawodowego stała się fundamentalna i jest częścią jednej z politycznych strategii walki z bezrobociem. Istnieje potrzeba przygotowania specjalistów w określonych dziedzinach, a wraz z rozwojem europejskich standardów HQF i EQF, Krajowa Organizacja Certyfikacji Kwalifikacji i Poradnictwa Zawodowego jest głównym organem zarządzającym krajową siecią uczenia się przez całe życie w Grecji. Jak już wspomniano, rozwój kształcenia i szkolenia zawodowego jest zadaniem politycznym mającym na celu stworzenie warunków dla dobrego zatrudnienia, struktur i środków.

Obejmuje to takie tematy jak:

- Koordynacja potrzeb rynku pracy i edukacji;
- Realizacja uczenia się przez całe życie w trakcie aktywnego szkolenia i życia zawodowego;
- Rozpoznanie we właściwym czasie zmian w świecie pracy, na przykład poprzez digitalizację, globalizację, automatyzację oraz mapowanie w kształceniu i szkoleniu zawodowym;
- Tworzenie sieci obszarów nauki;
- Promocja zakładania przedsiębiorstw;
- Zwiększenie skuteczności i jakości systemów edukacji i szkoleń;
- Zmniejszenie bezrobocia;
- Zapewnienie różnym grupom osób równego dostępu do VET;
- Edukacja w zakresie przedsiębiorczości;
- Promowanie dialogu międzykulturowego;
- Edukacja biznesowa;

W ten sposób, Athens Lifelong Learning Institute ma przygotowany projekt "ENTREPVET - Entrepreneurship Practices in VET", mający na celu wzmocnienie młodych ludzi w wieku 16-29 lat, którzy są bez pracy lub są zagrożeni bezrobociem, zaoferowanie im edukacji i szkoleń oraz zmniejszenie bezrobocia wśród młodzieży. Dodatkowo, współtworzony program szkolenia z zakresu przedsiębiorczości, który zwiększa umiejętności cyfrowe i przedsiębiorcze, odpowiadając na wymagania stawiane przez Covid-19, z innowacyjnym, motywacyjnym i przedsiębiorczym pakietem opartym na zestawach umiejętności cyfrowych i przedsiębiorczych, zostanie udostępniony nauczycielom, wychowawcom, trenerom, szkoleniowcom VET i personelowi pracującemu z młodzieżą. Tym samym umożliwi on młodym ludziom nabycie umiejętności pozwalających na rozpoczęcie działalności przedsiębiorczej.

Oprócz powyższych, istnieje kilka inicjatyw realizowanych przez organizacje pozarządowe, zarówno samodzielnych, jak i realizowanych w ramach programu Erasmus+. Również w sektorze prywatnym, te z większym naciskiem na przygotowanie młodych ludzi w zakresie przedsiębiorczości, a także bardziej skoncentrowane na start-upach. Należy wspomnieć, że oba sektory, społeczny i biznesowy, współpracowały z rządem greckim w celu poprawy systemu edukacyjnego dotyczącego przedsiębiorczości młodzieży, czy to w ramach edukacji obowiązkowej, nieformalnej czy dodatkowej.

Niektóre przełomowe inicjatywy:

- Letni Program Przedsiębiorczości Młodzieży - Uniwersytet Ekonomiczny w Atenach
- Letnia Szkoła Przedsiębiorczości Młodzieżowej YES ma na celu umożliwienie uczniom poznania sposobu funkcjonowania firmy, a także zorientowania się w świecie biznesu.
- Projekt Entangle Platforma e-learningowa
- Zajmuje się przedsiębiorczością w (średnich) Zakładach Kształcenia Zawodowego;
- Projekt ma innowacyjne, praktyczne podejście do stymulowania przedsiębiorczości wśród uczniów w instytucjach VET poprzez dostarczenie ich nauczycielom narzędzi i materiałów do edukowania, inspirowania i motywowania swoich uczniów, aby byli w stanie realizować karierę jako przedsiębiorcy.
- EURECA-PRO, semestr wiosenny 2022 r.
- Szkolenie ONLINE Innowacje i przedsiębiorczość
- 14 wykładów prezentowanych przez czołowych profesorów i naukowców siedmiu europejskich uczelni z sześciu krajów;
- Podstawy biznesu; Przedsiębiorczość - przekształcanie pomysłów w koncepcje biznesowe; Innowacje; Zarządzanie i finanse.
- British Council w Grecji
- Konkurs „Umiejętności życiowe: Rozwój Przedsiębiorców Społecznych”
- Program umiejętności życiowych składa się ze szkoleń online dla nauczycieli oraz serii sześciu jednogodzinnych warsztatów dla uczniów w szkołach i instytucjach VET.

2.2.4. Wnioski

Mimo że Grecja jest jednym z krajów europejskich najbardziej dotkniętych kryzysem finansowym w 2009 r., a także przez Covid-19, przyniósł on wiele nowych możliwości w kontekście przedsiębiorczości. Doprowadził on do odrodzenia greckiej przedsiębiorczości poprzez stworzenie stosunkowo solidnego ekosystemu start-upów, a młodzi Grecy wydają się mieć silnego ducha przedsiębiorczości.

Mimo że istnieje sporo działań, inicjowanych przez państwo, a także przez różne organizacje pozarządowe i prywatne, młodzi ludzie w Grecji nie są dobrze poinformowani o istniejących inicjatywach, co prowadzi do decyzji o niezrealizowaniu swoich pomysłów biznesowych z powodu braku wiedzy i umiejętności.

Ponadto, przepisy podatkowe i biurokracja w kraju, jak również słaba edukacja w zakresie przedsiębiorczości są głównymi barierami w zwiększaniu przedsiębiorczości młodzieży, które

mogłyby być zwalczane przez lepszą promocję istniejących inicjatyw edukacji nieformalnej, jak również już ustanowionych narzędzi publicznych dla młodych przedsiębiorców.

SEKCJA 2.3.: PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ MŁODZIEŻY WE WŁOSZECH

2.3.1. Ocena aktualnego stanu przedsiębiorczości młodzieży

Zgodnie z badaniem przed Covid przeprowadzonym przez GEM, całkowita aktywność przedsiębiorcza na wczesnym etapie (TEA) była najniższa w Europie (z mniej niż 4% dorosłych rozpoczynających lub prowadzących nową działalność gospodarczą). Może to być związane z faktem, że według tego samego badania mniej niż 30% dorosłych we Włoszech zgadza się, że rzadko widzi możliwości biznesowe. Ponadto z raportu wynika, że duża część dorosłych zgodziła się, że nawet jeśli zauważą okazję do prowadzenia działalności gospodarczej, rzadko z niej korzystają we Włoszech. Jeśli chodzi o motywację rozpoczęcia nowej działalności gospodarczej, motyw "budowania wielkiego bogactwa lub bardzo wysokich dochodów" był najbardziej popularny we Włoszech - ponad 90% wskazało go jako główną motywację, jednocześnie "Motywacja do wprowadzania zmian na świecie" została wskazana tylko przez około 10% respondentów. Co więcej, 90% nowych przedsiębiorców wskazuje na brak możliwości zatrudnienia, jako powód rozpoczęcia swoich inicjatyw biznesowych.

Według raportu Istat *Situazione e prospettive delle imprese dopo l'emergenza sanitaria COVID-19*, rynek włoski znajduje się pod wpływem silnego poczucia niepewności. Jedną z najważniejszych konsekwencji kryzysu Covid-19 jest to, że z 30 000 przedsiębiorstw, które zadeklarowały, że są obecnie zamknięte podczas pandemii, 12 000 nie ma zamiaru się ponownie otworzyć (Istat, 2022). Według raportu Unioncamere, we Włoszech działa obecnie 500.000 przedsiębiorstw prowadzonych przez osoby poniżej 35 roku życia (Italia Online, 2022), co stanowi 8,7% całego włoskiego rynku przedsiębiorczości. Ten sam raport ujawnia, że w ciągu ostatnich 5 lat ilość przedsiębiorstw prowadzonych przez młodych ludzi spadło o 87.000 jednostek. Jedynym regionem, który wzrósł w tej statystyce jest Trentino Alto Adige: +2,4% w ciągu ostatnich pięciu lat. W październiku 2021 roku we Włoszech 67 940 osób pracowało dla innowacyjnych start-upów. Z drugiej strony, według włoskiego Ministerstwa Rozwoju Gospodarczego, młodzi przedsiębiorcy (poniżej 35 roku życia) wolą inwestować w innowacyjne start-upy. Ta dziedzina wzrosła o 3,3% w ostatnim kwartale 2021 roku i stanowiła 18,5% całego rynku. Konkretnie, 75,2% tych działalności świadczy usługi dla innych firm (zwłaszcza w obszarze cyfrowym), 16,4% działa w branży produkcyjnej, a 3,1% to przedsiębiorstwa handlowe. Innowacyjne start-upy są rozmieszczone we Włoszech nierównomiernie: najwięcej jest ich w Lombardii (26,8%), Lacjum (11,6%), Kampanii (8,9%)

i Veneto (7,9%). Zielona gospodarka jest również rozwijającą się dziedziną ze względu na zainteresowanie, jakie wzbudza wśród młodych przedsiębiorców. Inwestorzy w tej dziedzinie są na poziomie 47% i zazwyczaj rozwijają modele produkcji o niskim wpływie na środowisko.

Najważniejszy parametr, który zmieniał się przez cały okres trwania pandemii, można podsumować nowym zjawiskiem społecznym, które wpłynęło na włoski rynek pracy: tzw. *wielką rezygnacją*. Osoby w wieku 26-35 lat (70% próby badanych) odeszły z pracy, aby znaleźć lepsze warunki ekonomiczne, a przede wszystkim lepszą równowagę między *życiem zawodowym a prywatnym* (Rusconi, 2022). Sprawa ta stanowi nowe wyzwanie dla włoskich przedsiębiorstw: starają się one zatrzymać największe talenty i znaleźć nowe. We Włoszech zjawisko to ma charakterystyczną cechę: młodym ludziom z mniejszym doświadczeniem trudniej było znaleźć godne oferty pracy, ponieważ w czasie pandemii włoskie firmy preferowały wyszkolone zasoby o konkretnych umiejętnościach. *Wielka Rezygnacja* jest również zjawiskiem globalnym: raport Randstad (Morsa, 2022) w 34 krajach podkreśla, że 56% młodych ludzi - nazywanych "pokoleniem Z" (w wieku 18-24 lat) i "Millenialsami" (w wieku 25-35 lat) - zrezygnowałoby z pracy w przypadku nieakceptowalnej równowagi między życiem zawodowym a prywatnym. Zdaniem 75 proc. respondentów godna praca jest bardzo ważnym elementem życia człowieka.

Młodzi pracownicy, z powodu pandemii, rozpoczęli pogłębioną refleksję nad swoimi priorytetami, skupiając się na dobrym samopoczuciu i wartościach. Jak pracodawcy mogą poradzić sobie z wielką rezygnacją? Zapewnienie równowagi między życiem zawodowym a prywatnym i dobrego samopoczucia w miejscu pracy powinno znaleźć się na szczycie listy priorytetów włoskich firm, dzięki czemu utalentowani i doświadczeni młodzi ludzie czuliby się zaangażowani w firmę i mogliby dostrzec możliwości swojego rozwoju zawodowego.

Jeszcze jedna ciekawa zmiana w trakcie trwania pandemii związana jest z motywacją młodych ludzi do podejmowania inicjatyw biznesowych we Włoszech. Dążenie do bycia *changemakerem* w ostatnich latach przyniosło wzrost liczby nowych *przedsiębiorstw społecznych* (Bandinelli, 2015). Jak wspomniano powyżej, przed Covid-19, tylko około 10% respondentów wskazało motywację "aby dokonać zmian w świecie" jako główną, żeby rozpocząć inicjatywę biznesową. Według raportu GEM z lat 2021/2022 ta sama motywacja została wskazana jako ważna przez ponad 20% respondentów.

Mimo że według raportu GEM 2021/2022 tylko 16,6% respondentów zgadza się ze stwierdzeniem, że we Włoszech łatwo jest rozpocząć działalność gospodarczą, w 2021 roku wskaźnik TEA we Włoszech wzrósł do 4,8% (Hill, et al., 2022).

2.3.2. Wsparcie rządowe i prywatne

W celu wspierania i promowania przedsiębiorczości młodzieży podejmowane są różne inicjatywy i działania zarówno na poziomie krajowym, jak i regionalnym. Na poziomie krajowym podmiotem odpowiedzialnym za promowanie rozwoju przedsiębiorczości jest Ministerstwo Rozwoju Gospodarczego. Ministerstwo przeznaczyło specjalną stronę internetową na temat dostępności rodków finansowych (Ministerstwo Rozwoju Gospodarczego, 2021).

Natomiast odpowiedzialna za działania jest Invitalia, agencja publiczno-prywatna, która w imieniu ministerstwa, zarządza dostępem do instrumentów kredytowych. Mówiąc dokładniej, Invitalia to Narodowa Agencja Inwestycji Wewnętrznych i Rozwoju Gospodarczego. Jej właścicielem jest włoskie Ministerstwo Gospodarki. Invitalia dąży do pobudzenia wzrostu gospodarczego Włoch, skupiając się na sektorach strategicznych dla rozwoju i zatrudnienia. Jest zaangażowana w ożywienie obszarów dotkniętych kryzysem i działa głównie w południowych Włoszech. Invitalia zarządza wszystkimi krajowymi inicjatywami, które promują tworzenie nowych firm i innowacyjnych start-upów. Wspiera tworzenie małych i dużych projektów, kierując je do przedsiębiorców z konkretnymi planami rozwoju, zwłaszcza w sektorach innowacyjnych i o wysokiej wartości dodanej.

Do najważniejszych inicjatyw na rzecz przedsiębiorczości młodzieży należą:

- Resto al sud: wspiera tworzenie i rozwój nowych działań w zakresie przedsiębiorczości i wolnych zawodów w Abruzji, Basilicacie, Kalabrii, Kampanii, Molise, Apulii, Sardynii i na Sycylii (regiony najbardziej dotknięte kryzysem we Włoszech);
- Cultura Crea 2.0: wspiera tworzenie i rozwój przedsiębiorstw i inicjatyw nienastawionych na zysk w sektorze turystyki i kultury;
- Fondo imprese creative: finansuje projekty w sektorze kultury i w sektorze kreatywnym;
- Nuovo self-employment: finansowanie za pomocą nieoprocentowanych pożyczek w wysokości do 50 000 EUR na rozpoczęcie działaności małych przedsiębiorstw,

promowane wśród NEETs, kobiet nieaktywnych zawodowo i osób długotrwale bezrobotnych, na terenie całego kraju.

Rząd z powodu kryzysu Covid-19 nie stworzył nowych narzędzi wspierających przedsiębiorczość młodzieży, ale zachował te same instrumenty. Wszystkie te działania mają zostać wzmocnione dzięki Narodowemu Planowi Odbudowy i Odporności (the National Recovery and Resilience Plan - NRRP), zgodnie z którym na inicjatywę ON - Oltre Nuove imprese a tasso zero oraz Smart & Starts Italia zostanie przeznaczone 200 mln euro.

ON - to inicjatywa skierowana do młodych ludzi i kobiet, którzy chcą zostać przedsiębiorcami. Inicjatywy te są realizowane na terenie całego kraju i stanowią połączenie nieoprocentowanych pożyczek i bezzwrotnej dotacji dla projektów przedsiębiorczych o wydatkach do 3 mln euro, które mogą pokryć do 90% całkowitych wydatków kwalifikowanych.

Smart & Start Italia to instrument, który wspiera tworzenie i rozwój innowacyjnych start-upów.

Mimo że w NRRP nie ma misji poświęconej konkretnie młodzieży, uważa się, że środki – przeznaczone na różne misje i działania - mogą mieć potencjalnie pozytywny wpływ właśnie na nią.

Jest 18 działań - z ogólnej liczby 226 - które mogą pozytywnie wpłynąć na wskaźnik zatrudnienia mieszkańców w wieku 15-29 lat. W temacie przedsiębiorczości młodzieży pozytywny wpływ powinna mieć Misja 1: Działanie 4.2: Zintegrowane fundusze na rzecz konkurencyjności przedsiębiorstw turystycznych oraz Misja 4: Działanie 3.2: Finansowanie start-upów.

Aby ułatwić dostęp do programu NRRP, powstała dedykowana platforma: Italia Domani. Inwestycje i reformy zawarte w Italia Domani sprawią, że kraj stanie się bardziej spójny terytorialnie, będzie miał bardziej dynamiczny rynek pracy oraz będzie pozbawiony dyskryminacji ze względu na płeć czy wiek. Italia Domani jest częścią Next Generation EU, projektu naprawy gospodarczej przeznaczonego dla państw członkowskich. Włochy włączają do NRRP fundusz uzupełniający (Complementary Fund), wyposażony w dodatkowe środki w wysokości 30,6 mld EUR.

Istnieją 2 główne instrumenty promocji przedsiębiorczości młodzieży w regionie Apulii:

- Program PIN - to inicjatywa skierowana do młodych ludzi, którzy zamierzają realizować innowacyjne projekty biznesowe o wysokim potencjale rozwoju lokalnego.

Działanie skierowane jest do grup nieformalnych składających się z co najmniej dwóch młodych mieszkańców Apulii w wieku 18-35 lat.

- Program NIDI - to fundusz, poprzez który Region Apulia wspiera, dzięki Funduszowi Utraty (Lost Fund) i zwrotnym pożyczkom, osoby, które straciły pracę, młodzież i kobiety, które chcą założyć stowarzyszenia zawodowe lub mikroprzedsiębiorstwa.

2.3.3. Edukacja w zakresie przedsiębiorczości

Wiedza na temat przedsiębiorczości we Włoszech jest bardzo niska, zwłaszcza na południu. Wiele nowych działalności nie jest w stanie utrzymać się na rynku z powodu tragicznego braku umiejętności i wiedzy specjalistycznej. "Strategiczne przemieszczenie" to zjawisko, które dotknęło wiele firm podczas pandemii. Włoscy przedsiębiorcy mają słabe umiejętności planowania, a ta luka kulturowa uderza w cały rynek. Według Istat (Istat, 2022), jest to główna przyczyna zamknięcia 12 000 przedsiębiorstw po pandemii.

Mimo że edukacja w zakresie przedsiębiorczości jest we Włoszech na niskim poziomie, istnieje wiele prywatnych organizacji oferujących innowacyjne projekty mające na celu stymulowanie postaw przedsiębiorczych. Wiele z tych organizacji podpisało partnerstwo z Ministerstwem Uniwersytetu i Badań (MIUR).

Jednymi z najważniejszych inicjatyw zachęcających młodzież do przedsiębiorczości są:

- Impresa in azione: to inicjatywa Junior Achievement Italia, program edukacji przedsiębiorczej dostosowany do uczniów szkół średnich. Klasy integracyjne działają jako mini-przedsiębiorstwa dla celów edukacyjnych i dbają o ich zarządzanie, od koncepcji pomysłu do jego wprowadzenia na rynek. Proces ten oferuje doświadczenie profesjonalizacji w bliskim kontakcie z firmami i światem zewnętrznym. Impresa in Azione jest skierowana do uczniów w wieku 16 - 19 lat z ostatnich 3 lat szkoły średniej w całych Włoszech.

- EntreComp Italia: to projekt stworzony przez Materahub, mający na celu zwiększenie świadomości włoskiego systemu edukacji i szkoleń w zakresie stosowania EntreComp Framework. EntrecompItalia stworzył nowe narzędzia dla start-upów w celu wsparcia szkoleń z zakresu przedsiębiorczości.

- Alternanza scuola-lavoro: zgodnie z ustawą n°107/2015 włoscy uczniowie, w wieku 16 - 19 lat, muszą sprawdzić swoje kompetencje poprzez praktyczne doświadczenie

zawodowe. Alternanza ma na celu bycie miejscem spotkań między szkołami i przedsiębiorstwami. Dzięki stronie internetowej ad hoc opracowanej przez Camere di Commercio, uczniowie mogą ubiegać się o okres zatrudnienia (staż) w przedsiębiorstwie. Można to uznać za pierwsze podejście do indywidualnych umiejętności i postawy przedsiębiorczej.

2.3.4. Wnioski

Ze względu na różnice kulturowe i geograficzne wewnątrz Włoch, trudno jest określić obecny stan przedsiębiorczości młodzieży, który dotyczyłby całego kraju. Jednakże pandemia miała wielki wpływ na działalność przedsiębiorczą: jak przeanalizowano w niniejszym raporcie, wiele firm napotyka trudności w utrzymaniu się na rynku, jak również wiele placówek przedsiębiorczych, nie znalazło możliwości działania i zostało zmuszonych do zamknięcia.

W czasie pandemii rząd włoski skupił się na wspieraniu istniejących firm, aby mogły przetrwać w czasie blokad, jednak młodym przedsiębiorcom udzielono niewielkiego lub żadnego wsparcia. Główne środki finansowe podczas pandemii zostały przeznaczone na przemysł gastronomiczny, jak również na wsparcie osób o słabej kondycji ekonomicznej i zdrowotnej. Czynniki te można określić jako główny powód, dla którego przedsiębiorczość młodych była zaniedbywana i nie wspierana przez rząd w ostatnich latach.

Mimo że młodych Włochów można by określić jako osoby o silnych intencjach przedsiębiorczych, brakuje wsparcia dla tworzenia ich inicjatyw biznesowych. Włochy zajmują 16 miejsce wśród 28 krajów europejskich według Globalnego Indeksu Rozwoju Młodzieży, co oznacza, że młodzi Włosi mają mniejsze możliwości kształcenia i zatrudnienia oraz są najbardziej dotknięci ubóstwem absolutnym. Poziom edukacji w zakresie przedsiębiorczości we Włoszech jest niski - nie ma specjalnych programów wspierających mentalność przedsiębiorczą lub zdobycie wiedzy teoretycznej na ten temat.

Jednakże, poprzez wdrożenie różnych reform politycznych, rząd włoski ma na celu stworzenie pozytywnego wpływu na młodych ludzi, a także pobudzenie przedsiębiorczości młodzieży w kraju (Open Polis, 2022).

SEKCJA 2.4.: PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ MŁODZIEŻY W PÓŁNOCNEJ MACEDONII

2.4.1. Ocena aktualnego stanu przedsiębiorczości młodzieży

Po uzyskaniu niepodległości w 1991 roku, Republika Macedonii stłumiła intencje przedsiębiorców i ogólną atmosferę pro-biznesową kraju, wzorując się na wcześniejszych doświadczeniach komunistycznych. Dziś kraj ten nie ma takich samych poglądów, wręcz przeciwnie - dąży do podniesienia znaczenia małych przedsiębiorstw, uświadamiając sobie ich wkład w ogólny wzrost gospodarczy.

Republika Macedonii Północnej znajduje się w przedłużającej się transformacji gospodarczej, która napotyka ogromne wyzwania w zachęcaniu młodszych pokoleń do samozatrudnienia lub zakładania przedsiębiorczych przedsięwzięć. Nawet w bardziej rozwiniętych krajach, rządy i inne odpowiednie instytucje mają trudne zadanie zainspirowania młodzieży do przedsiębiorczości. Niezależnie od dziesięcioleci aktywnych działań, które UE wdrożyła w celu promowania ducha przedsiębiorczości, aktywność gospodarcza wśród młodej populacji jest nadal niska (Tomovska-Misoska, Dimitrova, & Mrsik, 2016).

Jednak według badań GEM przeprowadzonych przed Covidem ponad 50% respondentów zgadza się ze stwierdzeniem, że w Macedonii Północnej istnieją dobre możliwości rozpoczęcia działalności gospodarczej, a nieco mniej niż 40% wskazało, że w kraju łatwo jest rozpocząć nową inicjatywę biznesową (Bosma, et al., 2020). Jednakże, to samo badanie pokazuje, że wczesna aktywność przedsiębiorcza (TEA) w Macedonii Północnej w okresie przed Covid-em była niska i wynosiła tylko około 5%. Jeśli chodzi o motywację do rozpoczęcia nowej działalności gospodarczej, ponad 80% respondentów wskazało na "Motywację do zarabiania na życie, ponieważ brakuje miejsc pracy", co jest głównym powodem wśród wszystkich analizowanych w raporcie GEM.

Covid-19 spowodował znaczne spowolnienie wzrostu przychodów, rentowności, inwestycji, kapitału, zatrudnienia i wynagrodzeń. Wzrost przychodów, zysków i inwestycji spowolnił odpowiednio o 8,9%, 6,6% i 9,6% w porównaniu do ich historycznych wzrostów. Spadki te są wyraźnie związane z malejącym popytem i lockdown-em wiosną 2020 r., natomiast spadek dynamiki inwestycji jest odzwierciedleniem postawy wyczekującej, jaką firmy przyjęły w obliczu negatywnego szoku.

W Macedonii Północnej obserwujemy duży spadek wartości kapitału, przy jednoczesnym braku przyspieszenia wzrostu zadłużenia. Dowody te sugerują, że eksporterzy dostosowywali się poprzez cięcie swoich inwestycji długoterminowych spowalniając wzrost kapitału, aby wytrzymać szok pandemiczny i utrzymali tempo wzrostu zadłużenia na historycznym poziomie (Srbinoski, Petreski, & Petreski, 2022). Ponieważ w przeszłości eksporterzy byli znaczącymi pracodawcami na rynku pracy, osiągając średnio 17,6% roczny wzrost zatrudnienia, pandemia poważnie wpłynęła na wzrost zatrudnienia i płac, jednak wskaźniki te nigdy nie osiągnęły ujemnego wzrostu. Eksporterzy oczekują w kolejnym roku znacznego odbicia tempa wzrostu przychodów, rentowności, inwestycji i kapitału, natomiast tempo wzrostu zadłużenia, zatrudnienia i wynagrodzeń prawdopodobnie pozostanie na poziomie z czasów pandemii. Jednak oczekiwane odbicie nie jest pełne, tzn. nie oczekuje się, że osiągnie ono poziom sprzed pandemii, co jest wyrazem dużej niepewności, z jaką firmy działały podczas badania. (Srbinoski, Petreski, & Petreski, 2022, s. 11). Wahania te znajdują dodatkowo odzwierciedlenie w oczekiwaniach braku wzrostu liczby miejsc pracy i wynagrodzeń w ciągu 2021 r.

Jeśli chodzi o parametry, które zmieniły się podczas pandemii, to według wstępnych danych Państwowego Urzędu Statystycznego, liczba aktywnych podmiotów gospodarczych w Macedonii Północnej w 2021 roku wynosiła 72 922 i w porównaniu z rokiem 2020 zmniejszyła się o 0,2% (Krsteva, 2022). Warto podkreślić, że stopa bezrobocia wśród młodzieży w 2021 r. spadła o 2,77% w porównaniu z 2020 r. i osiągnęła 34,12%, co jest mniej niż stopa przed pandemią (35,52% w 2019 r.) (Macrotrends, 2022). Istnieje jednak ograniczona ilość danych statystycznych pozwalających na porównanie stanu przedsiębiorczości młodzieży w kraju przed i po pandemii Covid-19.

2.4.2. Wsparcie rządowe i prywatne

Aby złagodzić skutki blokady i obostrzeń pandemicznych, rząd Macedonii Północnej wprowadził środki w czterech kolejnych pakietach. Środki te, podobnie jak środki ogólnoświatowe, zostały z grubsza podzielone na wsparcie dochodów, bodźce gospodarcze i inne środki. Środki stymulacji gospodarczej obejmowały obniżenie stóp procentowych, odroczenie płatności zaliczek podatkowych przez przedsiębiorstwa, kilka pakietów pożyczek na rozwój z zerowymi lub dotowanymi odsetkami itp.

Inne środki obejmowały obniżenie o połowę czynszów dla lokatorów mieszkań państwowych, obniżenie o połowę karnych odsetek za zapłatę należności publicznych, a także ułatwione przez

państwo przeprogramowanie kredytów konsumpcyjnych poprzez zapewnienie, że kapitał nie będzie spłacany w miesiącach kryzysu. Środki wspierające dochody, mające na celu zapobieżenie popadnięciu osób w bezrobocie i/lub poważnym stratom w dochodach, można z grubsza podzielić na trzy grupy (Patreski, 2021).

W grudniu 2020 roku w Skopje odbyło się Międzynarodowe Forum Twórczej Przedsiębiorczości Kulturalnej (the International Forum for Creative Cultural Entrepreneurship). Celem forum była promocja kreatywnej przedsiębiorczości, edukacja dla kreatywnej przedsiębiorczości poprzez interaktywne warsztaty, a także zapewnienie uczestnikom możliwości networkingu. Forum zostało tak zaplanowane, aby zainteresować decydentów i innych kluczowych interesariuszy oraz zapewnić zasoby i zachęcić do inwestowania w politykę i fundusze, które mogą stymulować młodych ludzi do pracy w branży kulturalnej i kreatywnej, tworzyć sieci, a tym samym łączyć swoje zasoby i talenty, co doprowadziłoby do zastosowania modelu kreatywnej przedsiębiorczości.

2.4.3. Edukacja w zakresie przedsiębiorczości

Pojęcie przedsiębiorczości nabiera dużego znaczenia w systemie edukacji. W 2014 roku Ministerstwo Edukacji i Nauki przyjęło Strategię nauczania przedsiębiorczości w Macedonii na lata 2014-2020 (Europejska Fundacja Kształcenia, 2014). Celem strategii jest przekształcenie Macedonii Północnej w kraj o wysoko rozwiniętej kulturze przedsiębiorczości i duchu, który inspiruje wszystkich. Strategia ma na celu wprowadzenie uczenia się przedsiębiorczości w edukacji państwowej i nieformalnej. Mimo, że młodzi ludzie nie są wprost wymienieni jako beneficjenci, są oni wyraźnie główną grupą docelową dla realizacji strategii.

W strategii uznano znaczenie uczenia się przedsiębiorczości dla rozwoju kreatywności wśród młodych ludzi. Jednym z jej celów jest ułatwienie rozwoju wolnych, otwartych, niezależnych i proaktywnych młodych pokoleń, które mogą odkrywać i wyrażać swój potencjał przedsiębiorczy. W strategii uznano, że umiejętności w zakresie przedsiębiorczości mogą wspierać młodych ludzi w przemyśle kreatywnym. Po zakończeniu okresu obowiązywania tej strategii nie przygotowano takiej strategii na okres po 2020 roku i do tej pory nie ma informacji, czy i kiedy zostanie przygotowana nowa strategia.

W Macedonii Północnej istnieje masowe wsparcie dla idei uczenia się przedsiębiorczości, które stale rośnie w kręgach politycznych i edukacyjnych. Przyjęcie strategii rozwoju uczenia

się przedsiębiorczości w 2014 roku było znaczącym krokiem naprzód dla tego kraju. Strategia obejmuje ambitną listę zobowiązań i wskazówek do osiągnięcia ambitnych celów wyznaczonych jako podstawa do stworzenia przedsiębiorczego społeczeństwa.

Zgodnie ze strategią wdrożoną przez zaangażowanych członków międzywydziałowej grupy reprezentowanej w Krajowym Partnerstwie na rzecz Nauki Przedsiębiorczości (the National Partnership for Entrepreneurial Learning), jak również przez innych właściwych interesariuszy, podjęto już wiele działań na rzecz rozwoju nauki przedsiębiorczości i edukacji w kraju.

Stopa bezrobocia w Macedonii Północnej jest wysoka. Bezrobocie jest szczególnie wysokie wśród ludzi młodych, mieszkańców wsi, mniejszości etnicznych oraz osób o niższym poziomie wykształcenia, dlatego jednym z głównych wyzwań Macedonii Północnej jest tworzenie miejsc pracy. Wyzwania te można pokonać jedynie poprzez tworzenie nowych miejsc pracy, co będzie miało ogromny wpływ na zwiększenie aktywności przedsiębiorczej wszystkich obywateli. W związku z tak wysoką stopą bezrobocia w kraju, przy tworzeniu polityki związanej z przedsiębiorczością, innowacyjnością, zwiększaniem konkurencyjności oraz rozwojem systemu edukacji, aby sprostać przyszłym wyzwaniom, należy wziąć pod uwagę wiele instytucji. W szczególności wskazano na potrzebę usprawnienia procesu uczenia się przedsiębiorczości.

W 2014 r. w Republice Macedonii, przy wsparciu Europejskiej Fundacji Kształcenia (the European Training Foundation), która jako agencja UE pomaga krajom w okresie transformacji i rozwoju wykorzystać potencjał kapitału ludzkiego poprzez reformy systemów edukacji, szkoleń i rynku pracy w kontekście polityki zagranicznej UE, przygotowano Strategię Przedsiębiorczego Uczenia się w Republice Macedonii 2014-2020 (the Strategy for Entrepreneurial Learning in the Republic of Macedonia 2014-2020).

Oczekuje się, że wdrożenie tej strategii pozwoli na usunięcie braków z ostatniego raportu 2012 SME Policy Index, w szczególności poprzez ustanowienie systematycznych powiązań między edukacją państwową i bardziej dogłębne włączenie regionalnych doświadczeń i najlepszych praktyk (poprzez South East European Centre for Entrepreneurial Learning - SEECEL, organizację pozarządową) do reform systemu edukacji państwowej. Z drugiej strony, współpraca pomiędzy edukacją państwową i nieformalną a sektorem biznesu, umożliwi włączenie rzeczywistych potrzeb w zakresie umiejętności dotyczących przedsiębiorczości do samego systemu edukacji.

2.4.4. Wnioski

Jeśli chodzi o przedsiębiorczość młodzieży w Macedonii Północnej, istnieją różne czynniki i aspekty, które muszą być rozwijane w celu promowania postaw przedsiębiorczych oraz edukacji.

Po pierwsze, w systemie edukacyjnym istnieje ogromna luka dotycząca przedsiębiorczości, tematów gospodarczych i finansowych. Ponadto, mimo że młodych ludzi w Republice Macedonii Północnej można określić jako tych o silnych intencjach przedsiębiorczych, niekorzystny klimat przedsiębiorczości w kraju prowadzi do emigracji młodzieży, kiedy to utalentowana młodzież decyduje się opuścić kraj w poszukiwaniu lepszych warunków życia i pracy.

SEKCJA 2.5.: PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ MŁODZIEŻY W POLSCE

2.5.1. Ocena aktualnego stanu przedsiębiorczości młodzieży

Według Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości (PARP) (Tarnawa, 2021), duch przedsiębiorczości dotyczy 15% społeczeństwa. Oznacza to, że około 700 tys. osób prowadzi "nowy" biznes, natomiast 2,8 mln osób zarządza firmami o ugruntowanej pozycji. Co ciekawe, w porównaniu z innymi krajami europejskimi, w Polsce jest więcej przedsiębiorców prowadzących firmy o ugruntowanej pozycji niż tych, którzy zarządzają nowymi. Według Global Entrepreneurship Monitor 2021/2022 na 5 doświadczonych biznesmenów przypada tylko 1 nowy przedsiębiorca, co w dłuższej perspektywie może nie być korzystne dla aktywności gospodarczej kraju (Hill, et al., 2022).

Pandemia nieco zmieniła ambicje przedsiębiorcze ludzi: w 2020 r. tylko 5% Polaków myślało o założeniu firmy w ciągu najbliższych 3 lat, podczas gdy rok wcześniej było to 6%. Ogólnie rzecz biorąc, poziom przedsiębiorczości w Polsce jest poniżej średniej europejskiej (NECI). Na 18 analizowanych krajów europejskich Polska zajęła 14 miejsce z wynikiem 4,2 zarówno w 2019, jak i w 2020 roku.

Według publikacji PwC *Młodzi Polacy na rynku pracy 2021 r.* (PwC, 2021) tylko 22,5% młodych ludzi chciałoby prowadzić własną firmę: 77,5% wybrałoby stabilną pracę z umową na czas nieokreślony ponad jakąkolwiek działalność przedsiębiorczą. W rzeczywistości, gdy młodzi ludzie zostali zapytani o swoje priorytety dotyczące poszukiwania pracy w 2021 roku, umowa o pracę była najpopularniejszą odpowiedzią (74,2% wszystkich respondentów), prawie 7% więcej niż jeszcze rok wcześniej. Jeśli chodzi o ogólny stosunek do przedsiębiorczości, 60% Polaków (Tarnawa, 2021) uważa, że założenie firmy to świetny sposób na rozwój kariery, a ludzie sukcesu zasługują na podziw. Po raz kolejny jest to wynik poniżej średniej europejskiej i znaczny spadek w porównaniu z rokiem 2019, kiedy to 77% Polaków uznało prowadzenie firmy za dobry wybór zawodowy. Taka zmiana w społecznym postrzeganiu przedsiębiorczości jest najprawdopodobniej związana z niepewnością, którą przyniósł Covid-19, zwiększonym pragnieniem bezpieczeństwa pracy oraz zmianami administracyjnymi dla właścicieli firm. W 2019 roku 90% Polaków uważało, że założenie firmy w Polsce jest łatwe. Dla porównania w 2020 r. już tylko 59%.

Choć liczba Polaków planujących rozpoczęcie działalności gospodarczej jest stosunkowo niska, 60% osób czuje się wystarczająco wykwalifikowana, by założyć firmę. W 2020 roku 41% dorosłych przyznało, że widzi możliwości biznesowe, ale ryzyko porażki sprawia,

że niechętnie rozpoczynają swoją przedsiębiorczą podróż. W rzeczywistości Polacy nie postrzegają już swojego otoczenia jako w pewnym stopniu przyjaznego dla biznesu: w 2020 r. tylko 52% uważało, że ma korzystne warunki do założenia firmy, w porównaniu z 89% w 2019 r. W rezultacie tylko około 3,2% obywateli angażuje się w działalność przedsiębiorczą na wczesnym etapie (TEA) w porównaniu z 12,2%, którzy mają już ustabilizowaną własność biznesową i ugruntowaną pozycję (Established Business Ownership EB). W innych krajach europejskich liczby przedsiębiorców z TEA i EB są zbliżone, lub alternatywnie, firmy we wczesnej fazie rozwoju dominują na rynku. Statystyki dla Polski sugerują, że nie tylko ludzie niechętnie zakładają firmy, ale także, że wiele przedsiębiorstw nie utrzymuje się na rynku dłużej niż 3,5 roku od ich założenia. W związku z tym odniesienie sukcesu na polskim rynku może być trudniejsze, ponieważ dominują na nim firmy o ugruntowanej pozycji.

Covid-19 tylko zwielokrotnił istniejące problemy, a 52% przedsiębiorców zadeklarowało, że w 2020 roku musiało zamknąć swoją firmę z powodu pandemii. Dla porównania średnia europejska wyniosła 20%, co wskazuje, że polski rynek został głęboko dotknięty przez pandemię. W rzeczywistości 64% osób zadeklarowało, że pandemia opóźniła ich proces zakładania firmy. Ponieważ przedsiębiorcy są skłonni dostrzegać możliwości nawet w warunkach kryzysu i niedostatku, wiele firm zaczęło dostrzegać szanse w kryzysie zdrowotnym. 35% właścicieli firm na wczesnym etapie rozwoju i 25% przedsiębiorców o ugruntowanej pozycji zauważyło pozytywne skutki Covid-19.

Jeśli chodzi o motywację do rozpoczęcia działalności przedsiębiorczej w Polsce, 62% badanych (Tarnawa, 2021) wskazało, że na rynku było mało ofert pracy, a uruchomienie biznesu pozwoliło im się utrzymać, natomiast 53% stwierdziło, że chciało osiągnąć ogromne zyski i zbudować bogactwo. 22% twierdziło, że ich motywacją jest zmienianie świata, a 20% chciało po prostu kontynuować rodzinną tradycję. Liczby te sugerują, że natura polskiej przedsiębiorczości jest pragmatyczna. Co zaskakujące, zaledwie rok wcześniej, w 2019 roku, 65% Polaków deklarowało, że chęć dokonywania zmian była powodem, dla którego rozpoczęli swoją przedsiębiorczą podróż. Polska przeskoczyła z góry na dół rankingu w ciągu zaledwie roku, najprawdopodobniej dlatego, że Covid-19 zabił idealizm ludzi w obliczu rosnących trudności gospodarczych. W 2020 roku Polacy zaczęli cenić stabilność materialną bardziej niż kiedykolwiek wcześniej, co jest zrozumiałe, biorąc pod uwagę liczby osób, które straciły pracę z powodu Covid-19.

Aby lepiej zrozumieć powody, dla których szczególna grupa przedsiębiorców - młodzi założyciele start-upów - zdecydowała się na założenie swoich firm, PARP przeprowadziła specjalne badanie. Uczestnicy wymienili swoje motywacje do podejmowania działań przedsiębiorczych w następujący sposób:

- chęć usamodzielnienia się (36% uczestników)
- chęć wykorzystania istniejącego doświadczenia (19% uczestników)
- ciekawy pomysł na biznes (8%)
- spełnianie swoich marzeń (8%)
- niezadowolenie z poprzedniej pracy (6%)
- utrata pracy (6%)

Według raportu Citibanku na temat przedsiębiorczości młodzieży w Polsce (Fundacja Citi, 2022) młodzi ludzie stali się bardziej świadomi ryzyka biznesowego, na jakie narażeni są przedsiębiorcy w czasie pandemii, a samozatrudnienie zaczęło im się kojarzyć z niepewnością i brakiem poczucia bezpieczeństwa. Wielu badanych wyrażało obawę, że w kryzysie przedsiębiorca może polegać tylko na sobie, a nie na żadnej instytucji publicznej. Z drugiej strony część uczestników widziała w pandemii szanse, ponieważ stworzyła ona popyt na usługi cyfrowe, co sygnalizuje, że młodzi ludzie ćwiczą przedsiębiorczość niezależnie od sytuacji ekonomicznej. Chociaż tylko 15% badanych uczestników miało swoją firmę, 62% rozważyłoby założenie swojej firmy w przyszłości. Co ciekawe, osoby, które mają w swoim najbliższym otoczeniu przedsiębiorców, częściej wyrażają zainteresowanie przedsiębiorczością.

Młodzi Polacy twierdzili, że osoba przedsiębiorcza to taka, która twórczo wykorzystuje swoje umiejętności i wiedzę dla własnej korzyści biznesowej. Właśnie dlatego uczestnicy nie uważali, że wyższe wykształcenie jest kluczowe dla sukcesu w biznesie, ale podkreślali znaczenie praktycznego doświadczenia i umiejętności. Wielu z nich twierdziło, że mądrą decyzją jest najpierw pracować dla kogoś innego i zdobyć doświadczenie przed założeniem własnej firmy. Według 84% badanych młodych ludzi, niektórzy ludzie naturalnie mają nastawienie do przedsiębiorczości, ale nie oznacza to, że umiejętności przedsiębiorczych nie można się nauczyć. W rzeczywistości 98% uczestników badania wymieniło szkołę, pracę na etacie, dodatkowe kursy i codzienne obowiązki jako sposoby na zwiększenie przedsiębiorczości.

Co ważne, ambicje przedsiębiorców z każdym rokiem tylko rosną. W 2022 roku 30% firm na wczesnym etapie rozwoju planowało zatrudnić co najmniej 5 nowych pracowników, a 17% z nich chciało stworzyć 10 nowych stanowisk pracy lub powiększyć swój zespół o 50% w ciągu najbliższych 5 lat. To lepszy wynik niż średnia europejska wynosząca odpowiednio 26% i 16%. Dane pokazują (Tarnawa, 2021), że "nowe" firmy w Polsce koncentrują się wyłącznie na rynku krajowym. 97,9% firm nie ma żadnych klientów zagranicznych, a 0,8% osiąga 0-25% przychodów z klientów międzynarodowych. Tylko 1,2% firm generuje od 25 do 100% swoich przychodów na rynku międzynarodowym. Takie statystyki sugerują, że polskie firmy są mało umiędzynarodowione, co ogranicza ich możliwości eksportowe.

2.5.2. Wsparcie rządowe i prywatne

Eksperci konsultowani przez GEM identyfikują dwa różne obszary polityki rządu wobec przedsiębiorczości: priorytety rządu i wsparcie przedsiębiorczości oraz biurokrację i podatki. W 2022 roku polityka rządu sprzyjająca nowym firmom (np. zamówienia publiczne) stanęła na poziomie 93% średniej europejskiej z notą 3,6. Co ciekawe, wsparcie regionalne dla przedsiębiorstw wzrosło z 4,77 w 2019 r. do 5,05 w 2022 r., co stanowi 109% średniej europejskiej. Dla porównania, wsparcie władz centralnych uplasowało się na poziomie 87% średniej europejskiej. W zakresie biurokracji i podatków polityka rządu plasuje się znacznie gorzej niż średnia europejska w odniesieniu do uzyskiwania niezbędnych zezwoleń i licencji w ciągu tygodnia (91%), stawek podatkowych dla nowych przedsiębiorców (82%), przewidywalności podatków i regulacji (56%) oraz złożoności biurokracji (58%). Przedstawione dane sugerują, że nieprzewidywalność systemu prawnego i trudności związane z papierkową robotą mogą zniechęcać Polaków do aktywności przedsiębiorczej.

W 2020 roku inicjatywy rządowe uplasowały się poniżej średniej europejskiej w 6 analizowanych obszarach:

- Przedsiębiorcy mogą uzyskać dostęp do pomocy i wsparcia dla nowych i rozwijających się firm po skontaktowaniu się z jedną instytucją publiczną (74% średniej europejskiej);
- Parki i inkubatory naukowe udzielają nowym i rozwijającym się firmom skutecznego wsparcia (80% średniej europejskiej);
- Istnieje wystarczająco dużo rządowych programów wsparcia dla nowych i rozwijających się firm (91% średniej europejskiej);

- Pracownicy instytucji publicznych są wystarczająco kompetentni, aby skutecznie wspierać nowe i rozwijające się firmy (92% średniej europejskiej);
- Prawie każdy, kto potrzebuje pomocy z rządowego programu dla nowych i rozwijających się firm, może znaleźć to, czego potrzebuje (83% średniej europejskiej);
- Programy rządowe wspierające nowe i rozwijające się firmy są skuteczne (78% średniej europejskiej).

W świetle przedstawionych statystyk wydaje się, że wsparcie rządowe nie osiągnęło jeszcze zadowalającego poziomu dla polskich przedsiębiorców. Ogólnie rzecz biorąc, Polska wypada lepiej od większości krajów europejskich jedynie pod względem otwartości rynku. Obszary wymagające poprawy to zdecydowanie polityka związana z biurokracją i podatkami, wysokie koszty wejścia na rynek oraz dostęp do architektury usług. ”Nowi” przedsiębiorcy zapytani o dwa główne czynniki blokujące rozwój firmy wymieniają wysokie podatki i zbyt wiele formalności prawnych.

O ile wsparcie publiczne dla nowych i rozwijających się firm jest przeciętne, a dostęp do kredytów i pożyczek hipotecznych stosunkowo trudny, o tyle prywatne wsparcie dla firm w Polsce jest niskie. W 2018 roku większość (72,7%) start-upów sfinansowała swoje projekty z własnej kieszeni, 10,1% z krajowych pożyczek, a 6,7% od inwestorów zagranicznych. Polski ekosystem startupowy nie jest jeszcze w pełni rozwinięty, więc finansowanie typu seed/venture capital wciąż nie jest dostępne dla większości przedsiębiorców. Wzrost prywatnego wsparcia dla przedsiębiorczości i większa obecność firm typu venture capital mogłyby wywołać zwiększoną aktywność przedsiębiorców, ponieważ brak kapitału na założenie firmy jest głównym powodem, dla którego Polacy nie tworzą start-upów. Jeśli chodzi o wsparcie, jakie przedsiębiorcy otrzymali w czasie pandemii zarówno ze strony sektora publicznego, jak i prywatnego, to zdecydowanie dużo było programów dedykowanych budowaniu umiejętności cyfrowych i dostosowaniu się do zmieniającego się klimatu biznesowego. Liczne instytucje rządowe i pozarządowe oferowały kursy i warsztaty pomagające przedsiębiorcom odbudować ich modele biznesowe. Youth Business Poland, organizacja pozarządowa z siedzibą w Warszawie, od początku pandemii oferowała młodym przedsiębiorcom (do 29 roku życia) różne programy mentorskie i warsztaty stworzone we współpracy zarówno z województwem mazowieckim, jak i miastem Warszawa, a także prywatnymi firmami, takimi jak Google i Accenture. Również liczne inne organizacje w Polsce wspierały przedsiębiorców przez cały

okres pandemii pomocą edukacyjną. Pomoc finansowa, jaką firmy otrzymały od rządu w czasie pandemii, nie wystarczyła, by utrzymać wiele z nich na powierzchni, dlatego w 2020 r. tylko 27% "nowych" przedsiębiorców i 35% doświadczonych przedsiębiorców (Tarnawa, 2021) uważało, że działania polskiego rządu mające na celu złagodzenie skutków gospodarczych były skuteczne. W końcu 47% badanych Polaków przyznało, że zna kogoś, kto musiał zamknąć swój biznes z powodu Covid-19, w porównaniu z 13% osób znających kogoś, kto założył swoją firmę w czasie pandemii**.**

2.5.3. Edukacja w zakresie przedsiębiorczości

Efektywna edukacja jest jednym z kluczowych czynników pobudzających przedsiębiorczość wśród młodzieży. Podstawowa edukacja w zakresie przedsiębiorczości w Polsce (szkolnictwo podstawowe i średnie) jest słaba w porównaniu z resztą Europy, plasując się jedynie na poziomie 68% średniej europejskiej. Choć sytuacja wydaje się powoli poprawiać z roku na rok, polskie szkoły podstawowe i średnie nie wydają się zachęcać uczniów do kreatywności, niezależności i własnej inicjatywy. Instytucje szkolnictwa wyższego są oceniane bardziej korzystnie, ale nadal poniżej średniej europejskiej (76%). Polskie Ministerstwo Edukacji dostrzegło problem i zaproponowało, aby do września 2023 roku zmodyfikować istniejący przedmiot licealny *Podstawy przedsiębiorczości i* zastąpić go bardziej praktycznym *Biznes i zarządzanie.*

Obecnie systematycznie rośnie liczba inicjatyw rządowych, regionalnych i prywatnych poświęconych edukacji przedsiębiorczej wśród młodzieży. W 2022 roku miasto Lublin i Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie rozpoczęły pierwszą edycję projektu Przedsiębiorcza Młodzież. "Zwolnieni z teorii", konkurs sprawdzający wiedzę biznesową w praktyce od momentu powstania w 2014 roku ma co roku tysiące młodych uczestników.

2.5.4. Wnioski

Poziom przedsiębiorczości w Polsce jest niższy niż w większości krajów europejskich. Choć 60% Polaków uważa, że założenie firmy to świetny sposób na rozwój kariery, w 2020 roku tylko 5% myślało o stworzeniu firmy w ciągu najbliższych 3 lat. Choć kryzys zdrowotny zaszkodził przedsiębiorczości w Polsce, jeszcze na rok przed rozpoczęciem pandemii tylko 6% Polaków planowało uruchomienie własnego biznesu.

Głównymi powodami, dla których Polacy decydują się na założenie swojego biznesu są: brak wystarczającej ilości ofert na rynku pracy oraz chęć budowania bogactwa. Sprawy społeczne

były ważne tylko dla około 22% uczestników badania, co uplasowało Polskę na ostatnim miejscu spośród wszystkich krajów europejskich. Co ciekawe, jeszcze rok wcześniej Polska była w czołówce rankingu, co oznacza, że Covid-19 całkowicie zmienił ambicje przedsiębiorcze w kraju.

Polski system edukacji nie jest zaprojektowany tak, aby zachęcać do przedsiębiorczości, a prywatne finansowanie wciąż nie jest wystarczająco popularne, aby zaoferować wschodzącym firmom dostęp do finansowania. Z drugiej strony, polski rynek jest otwarty na nowe firmy, a system edukacyjny ma przejść transformację, która wprowadzi nowy przedmiot szkolny dla uczniów szkół średnich. Powoli rośnie również liczba organizacji wspierających polską przedsiębiorczość, więc jeśli system prawny stanie się bardziej przyjazny dla biznesu, przyszłe pokolenia Polaków mogą być bardziej skłonne do angażowania się w działania przedsiębiorcze.

SEKCJA 2.6.: PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ MŁODZIEŻY W RUMUNII

2.6.1. Ocena aktualnego stanu przedsiębiorczości młodzieży

Według badania "Insights PulseZ (Insights PulseZ, 2021), ponad 50% młodych Rumunów chce pracować w takich dziedzinach jak przedsiębiorczość, zarządzanie i biznes. 50% młodych ludzi chciałoby być przedsiębiorcami lub menedżerami, a 33% chciałoby założyć firmę. 33% młodych ludzi uważa, że państwowa edukacja nie przygotowuje ich wystarczająco do znalezienia godnej i pożądanej pracy. 25% młodych ludzi uważa, że programy szkolne zapewniają wystarczające szkolenia i wykształcenie, aby znaleźć pracę, natomiast 19% twierdzi, że szkoła w ogóle im nie pomaga. Badanie Insights PulseZ zostało przeprowadzone na próbie 1 115 młodych ludzi w wieku 16-24 lat.

Według Narodowego Instytutu Statystyki, w drugim kwartale 2021 roku, wskaźnik zatrudnienia młodych ludzi (w wieku 15-24 lat) w Rumunii wynosił 22%, prawie 3 razy mniej niż wskaźnik zatrudnienia ogółu populacji w wieku produkcyjnym (15-64 lat), 62,4%. Jeśli chodzi o zamiar młodych ludzi do rozpoczęcia działalności gospodarczej, badanie przeprowadzone w grudniu *Entrepreneurship Intention among Business Students in* Romania (Ioane, Bibu, Brancu, & Nastase, 2020) pokazuje, że duża liczba uczestników zamierza rozpocząć działalność gospodarczą w najbliższej przyszłości (47,6% zgadza się i zdecydowanie zgadza się), podczas gdy duża liczba nadal nie jest tego pewna (36% jest neutralna), a tylko niektórzy uczestnicy nie mają takiego zamiaru (16,4% nie zgadza się lub zdecydowanie nie zgadza się). Co więcej, to samo badanie pokazuje, że 35,2% nie jest pewna, czy przedsiębiorczość jest najlepszą alternatywą dla przyszłej kariery. Jednak większość uczestników (64,4% zgadza się i zdecydowanie zgadza się) zamierza założyć działalność gospodarczą. Znaczna większość respondentów (72,8% zgadza się i zdecydowanie zgadza) uważa pomysł rozpoczęcia własnej działalności za atrakcyjny, co pokazuje, że bycie przedsiębiorcą jest czymś pożądanym, szybko zyskującym popularność, mimo że Rumunia nie miała historii dziesięcioleci przedsiębiorczości takiej jak inne kraje, które mają dłuższą historię wolnych rynków i przedsiębiorczości.

Jeśli chodzi o zmienne mogące wpływać na intencję przedsiębiorczą, wyniki wskazują na fakt, że istotny wpływ ma poziom dochodów, a także wcześniejsze doświadczenie zawodowe. Dlatego też respondenci o najniższym i najwyższym poziomie dochodów są tymi, którzy wykazywali najwyższe intencje przedsiębiorcze. Ponadto, doświadczenie zawodowe było

pozytywnie skorelowane z intencją przedsiębiorczą, prawdopodobnie ze względu na wiedzę i doświadczenie zgromadzone w tym czasie.

W marcu-maju 2020 roku Social Innovation Solutions (SIS), przy wsparciu agencji badań rynkowych IZI Data, przeprowadziło badanie dotyczące postrzegania przez młodych uczestników programów SIS (Future Makers i Social Impact Award) związanych z przyszłością przedsiębiorczości w Rumunii. Przeprowadzone na próbie 397 młodych ludzi zainteresowanych przedsiębiorczością badanie miało na celu analizę tego, jak młodzi ludzie, aspirujący do przedsiębiorczości, patrzą w przyszłość. Wyniki badania pokazują, że głównymi problemami w kontekście wzrostu przedsiębiorczości są niskie wyniki systemu edukacji, kryzys gospodarczy i kryzys pracy.

Młodzi uczestnicy programów SIS uważają, że dwa sektory, w które warto inwestować dla przyszłości Rumunii to edukacja cyfrowa i technologia, podczas gdy potrzeba inwestowania w sektor społeczny (który wspierałby i stwarzał możliwości twórcze dla młodzieży) i ochronę środowiska, zajmują drugie i trzecie miejsce. Jednak według osobistych preferencji młodych ludzi, którzy biorą udział w badaniu, media społecznościowe i działania marketingowe są najbardziej atrakcyjnymi obszarami do rozpoczęcia działalności gospodarczej. Sektor edukacji i ochrony zdrowia są wskazywane jako inne obszary, w których młodzi ludzie chcieliby zakładać swoje inicjatywy biznesowe.

Jako motywację do rozpoczęcia podróży przedsiębiorczej młodzi ludzie wskazują na znaczenie pozytywnego wpływu na społeczeństwo, satysfakcję z podjęcia inicjatywy biznesowej w interesującej ich dziedzinie/sektorze, a dopiero na trzecim miejscu respondenci wskazali zysk, jako motywację do rozpoczęcia działalności gospodarczej. Z drugiej strony z badania wynika, że tylko 6% młodych ludzi uznaje za ważne prowadzenie biznesu niskiego ryzyka, a tylko 10% identyfikuje potrzebę bycia szanowanym za to, co robi.

Według Raportu GEM 2021, jako motywację do założenia inicjatywy biznesowej w Rumunii, "Aby dokonać zmiany na świecie" i "Aby zbudować wielkie bogactwo lub bardzo wysoki dochód" są wskazywane przez młodych przedsiębiorców jako prawie tak samo ważne (76,6% i 72,4%). Raport ujawnia jednak, że tylko 27% uważa, że rozpoczęcie działalności gospodarczej w Rumunii jest łatwe, podczas gdy NECI ocenia Rumunię z wynikiem 4 na 10 (Hill, et al., 2022).

2.6.2. Wsparcie rządowe i prywatne

Strategia na rzecz młodzieży na lata 2015-2020 (dokument prawny przyjęty jako decyzja rządu nr 24/2015) wśród swoich głównych celów uwzględniła rozwój umiejętności przedsiębiorczych i przedsiębiorczości młodzieży (Rząd Rumunii, 2015). Strategia nie została jednak poparta planem działania pozwalającym na systematyczne wdrażanie strategii, monitorowanie i ewaluację, wdrażanie nie było w pełni systematyczne i nie ma ocen dotyczących osiągniętych wyników. Strategia dla młodzieży po 2021 r. została przyjęta dopiero w marcu 2022 r. i nie jest planowana żadna dedykowana strategia dla przedsiębiorczości młodzieży.

Większość wsparcia dla młodych przedsiębiorców była dostępna w pakietach: szkolenia i niewielkie dofinansowanie na rozpoczęcie działalności gospodarczej oraz w ramach projektów finansowanych przez UE w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS). Komunikacja w tym zakresie miała charakter jedynie projektowy i nie opracowano długofalowej strategii.

W 2017 roku dawne Ministerstwo Środowiska Biznesu, Handlu i Przedsiębiorczości (od listopada 2021 roku część Ministerstwa Przedsiębiorczości i Turystyki) uruchomiło program dedykowany finansowaniu nowych firm: program Start-Up Nation Romania. Program jest podobny do tych realizowanych w przeszłości, wykorzystujących środki z EFS do wspierania start-upów. Start-Up Nation Romania wykorzystuje środki z budżetu krajowego do wspierania start-upów o maksymalnej wysokości 200 000 RON (około 43 000 EUR). Program został uruchomiony w 2017 roku, a kolejne nabory zostały opublikowane w grudniu 2018 roku i październiku 2019 roku. W 2020 roku program koncentrował się na wspieraniu start-upów IT pod nazwą: Star Tech Innovation. W 2021 roku środki budżetowe przeznaczone na przedsiębiorczość koncentrowały się na ograniczaniu skutków pandemii Covid-19. W 2022 roku Start-Up Nation Romania został ponownie uruchomiony na podobnych warunkach jak w 2019 roku.

Choć otwarty i promowany jako program dla młodych ludzi, Start-Up Nation Romania nie jest przeznaczony specjalnie dla nich. Program wspiera małe start-upy rentowne przez co najmniej 2 lata po pierwszym roku, w którym uzyskały finansowanie i stworzyły przynajmniej jedno miejsce pracy.

W 2018 roku rząd Rumunii wybrał administratorów grantów dla programu podobnego do Start-Up Romania, zwanego Romania Start-Up Plus. Program wspiera start-upy

przedsiębiorców w każdym wieku kwotą do 40 000 EUR, przekazywaną z EFS w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki. W 2018 roku Instytucja Zarządzająca programem, w Ministerstwie Inwestycji i Projektów Europejskich, wybrała 195 organizacji i uczelni do zarządzania programami grantowymi dla projektów. Część środków została skierowana na szkolenia z zakresu przedsiębiorczości, ale większość środków została ponownie przyznana na małe start-upy w warunkach bardzo zbliżonych do Start-Up Romania.

2.6.3. Edukacja w zakresie przedsiębiorczości

Kształcenie w zakresie przedsiębiorczości jest organizowane i regulowane w systemie edukacji państwowej dopiero na średnim poziomie kształcenia, stanowiąc obowiązkowe zajęcia dla niektórych specjalizacji na poziomie średnim, dla uczniów w wieku 16-17 lat. Analizując programy nauczania można jednak zauważyć, że nacisk kładziony jest na kompetencje i umiejętności, a mniej na postawy, które powinni mieć lub nabyć młodzi przedsiębiorcy.

Na poziomie szkolnictwa wyższego wszystkie główne uniwersytety w Rumunii oferują zajęcia z zakresu biznesu, w tym wprowadzenie do przedsiębiorczości. Jednakże, biorąc pod uwagę tradycje kulturowe dominujące w rumuńskim systemie uniwersyteckim, największy wpływ ma oddzielenie wiedzy teoretycznej od praktycznej, przy czym ta pierwsza jest uważana za lepszą od drugiej. Znajduje to odzwierciedlenie nie tylko w treści kursów, ale także w metodologii nauczania, która opiera się prawie wyłącznie na wykładach, w mniejszym stopniu uwzględniając aktywną rolę studentów.

Analizując prezentację kursów uniwersyteckich dotyczących biznesu, w tym kształcenia w zakresie przedsiębiorczości na rumuńskich uczelniach, na podstawie informacji publikowanych online przez uczelnie (przeanalizowano strony internetowe 10 największych uczelni w Rumunii), można zauważyć trzy aspekty charakteryzujące kursy przedsiębiorczości:

- są obecne prawie wyłącznie na wydziałach ekonomicznych i zarządzania;
- ich głównym celem jest zakładanie nowych przedsiębiorstw;
- ich głównym celem jest przekazanie wiedzy i umiejętności do opracowania biznesplanu.

W 2017 roku Ministerstwo Młodzieży i Sportu rozpoczęło duży projekt dotyczący szkoleń z zakresu przedsiębiorczości, skierowany do 200 młodych ludzi w 8 okręgach: Bihor, Covasna, Dâmbovița, Giurgiu, Iași, Satu Mare, Teleorman i Vrancea.

W 2020 roku Ministerstwo Inwestycji i Projektów Europejskich uruchomiło program grantowy, wspierany przez EFS, zachęcający studentów do zostania przedsiębiorcami. Fundusz - Innotech Student - przyznał pierwsze granty pod koniec 2021 roku.

Program Romania HUB, to zintegrowany program szkoleniowy, który zapewniał studentom, przedsiębiorcom i potencjalnym przedsiębiorcom informacje, wsparcie, pomoc techniczną i doradztwo, a także ramy instytucjonalne dla rozwoju zdolności przedsiębiorczych oraz zwiększenia konkurencyjności na lokalnym oraz międzynarodowym rynku małych i średnich przedsiębiorstw. Program ten był otwarty do 2017 roku.

Aby wspierać edukatorów (nauczycieli i osoby pracujące z młodzieżą) w rozwijaniu umiejętności w zakresie nauczania przedsiębiorczości, Rumunia promuje założenia programu Erasmus+. Brak jest systematycznych informacji na temat liczby nauczycieli lub osób pracujących z młodzieżą korzystających z projektów szkoleniowych w zakresie przedsiębiorczości młodzieży w ramach programu Erasmus+. Po udziale w szkoleniach z zakresu edukacji przedsiębiorczości, fazy multiplikacji zależały od chęci i motywacji nauczycieli do przekazywania metod nauki pozaformalnej w klasie oraz promowania przedsiębiorczości wśród młodzieży.

Wdrożono szeroki zakres inicjatyw w dziedzinie edukacji w zakresie przedsiębiorczości i finansowania start-upów, z których większość była skierowana do młodych przedsiębiorców i została przyznana z EFS, a wszystkie były oparte na projektach. Każdy z tych projektów miał budżet na komunikację i upowszechnianie rezultatów, ale żaden z nich nie został specjalnie zaprojektowany w celu informowania młodych przedsiębiorców o istniejących możliwościach.

Kilka stowarzyszeń zrzesza młodych przedsiębiorców w Rumunii. Stowarzyszenia te funkcjonują jako organizacje pozarządowe lub organizacje pracodawców i są najbardziej aktywne w realizacji projektów finansowanych przez EFS, o których mowa w tej sekcji.

Na przykład "Firmy próbne, pierwszy krok do kariery" został wdrożony przez Rumuńskie Stowarzyszenie Młodych Przedsiębiorców ze środków EFS w ramach Sektorowego Programu Operacyjnego Rozwój Kapitału Ludzkiego (Human Capacity Development Sectoral Operational Programme). Inicjatywa ta skierowana była do 500 uczniów szkół średnich, którzy otrzymali szkolenie i doradztwo w zakresie pilotażu firmy próbnej. Projekt został zrealizowany w 2015 roku i był następstwem kilku innych projektów tej organizacji, które miały te same cele.

Organizacje młodzieżowe i juniorskie w Rumunii promujące przedsiębiorczość - takie jak Junior Achievements Romania i Junior Chamber International Romania - również wdrażają programy nauki przedsiębiorczości, finansowane przez swoich członków i sponsorów. Jednakże informacje na temat tych projektów i programów nie są łatwo dostępne i niewielu respondentów niniejszego raportu uważa te programy za mające wpływ na większą skalę. Z drugiej strony, są one bardzo dobrze oceniane przez uczestników oraz pod względem długoterminowego wpływu na ich uczestników.

Podczas czwartej edycji sesji mini-grantów na projekty edukacji przedsiębiorczości, prowadzonej przez Junior Achievement Romania, poprzez program JA University of Entrepreneurship i wspieranej przez Rumuńsko-Amerykańską Fundację, nauczyciele i studenci z 9 uniwersytetów skorzystają z praktycznych możliwości nauki przedsiębiorczości.

2.6.4. Wnioski

Ponad 50% młodych Rumunów chciałoby pracować w dziedzinach związanych z przedsiębiorczością, zarządzaniem i biznesem - wynika z badania Insights PulseZ. Młodzi ludzie uważają jednak, że system edukacji państwowej nie przygotowuje ich do podążania taką ścieżką. Jako jeden z głównych powodów podaje się rozdźwięk między teorią a wiedzą praktyczną.

Nieformalna edukacja i szkolenia mogłyby wypełnić tę lukę inicjatywami, które obejmowałyby dzielenie się doświadczeniami, umiejętnościami finansowymi i biznesowymi od wykwalifikowanych przedsiębiorców. Te aspekty mogłyby być również objęte rządowymi programami edukacyjnymi. Rządowe programy finansowania są dobrym środkiem, jednak brak edukacji w zakresie przedsiębiorczości i systemowego przygotowania prowadziłby do tego, że młodzi ludzie byliby nieprzygotowani do działań związanych z przedsiębiorczością.

Mimo, że młodzi ludzie wyrażają chęć zakładania inicjatyw biznesowych, brak doświadczenia, praktycznych umiejętności i wiedzy, jak radzić sobie z biurokracją i ewentualnym ryzykiem, wstrzymuje ich przed realizacją pomysłów.

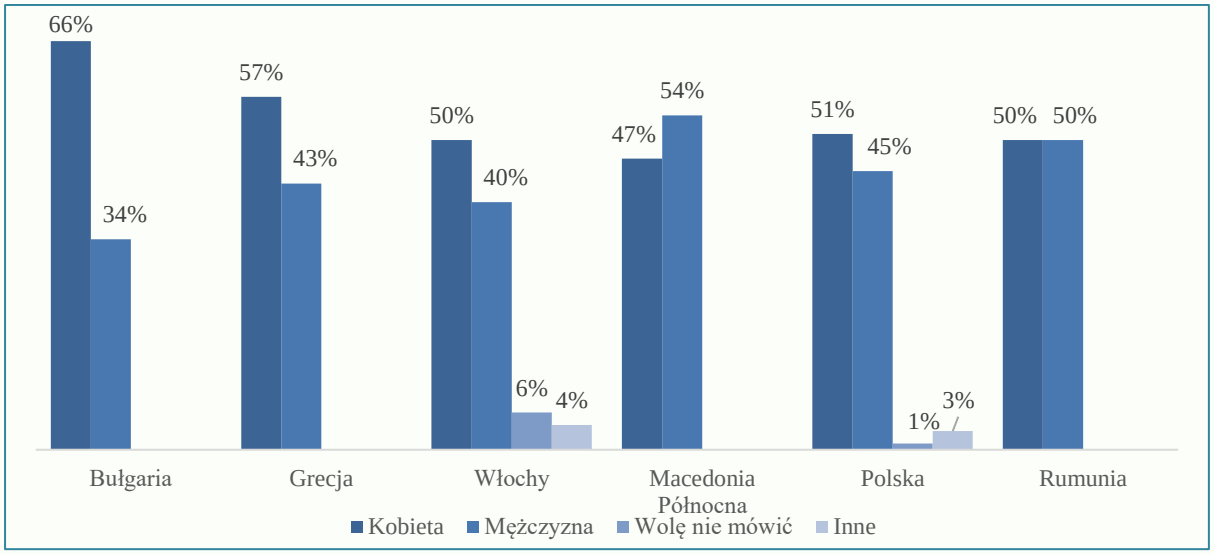
SEKCJA 3: WYNIKI BADANIA YETC

SEKCJA 3.1. WYNIKI KRAJOWE

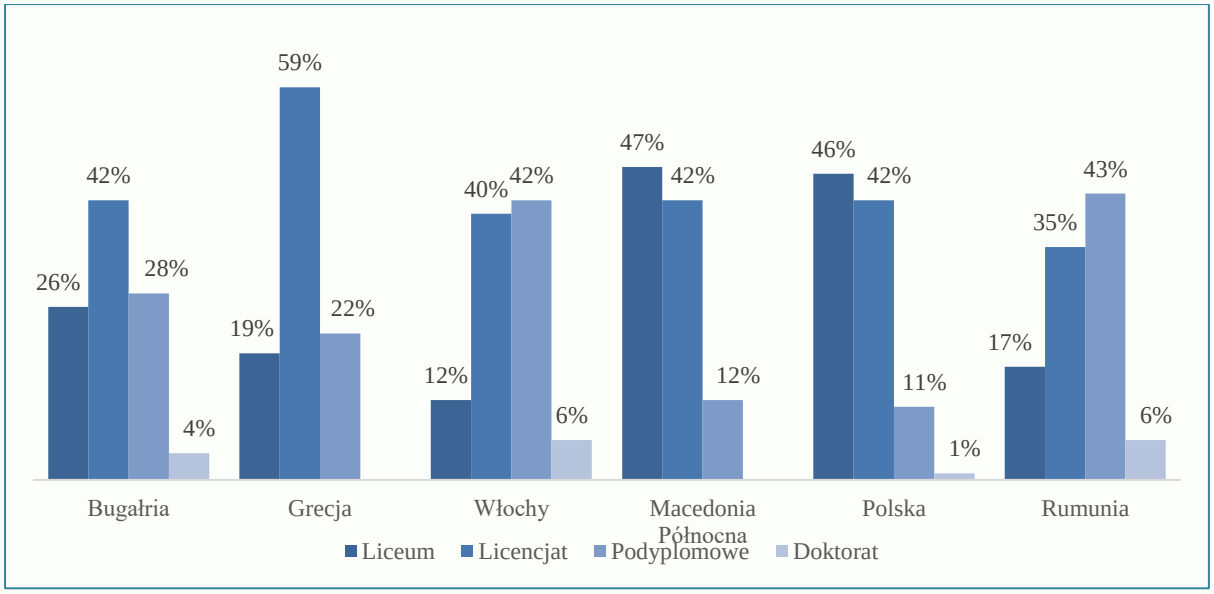
W celu zbadania postaw, braków w umiejętnościach oraz zainteresowań młodych ludzi przedsiębiorczością w sektorach: społecznym, kulturalnym, cyfrowym i zielonym, konsorcjum projektu przeprowadziło badania ankietowe na poziomie krajowym. Ankiety były dystrybuowane online w okresie kwiecień-czerwiec 2022 roku. Łączna liczba respondentów to 328 osób. W tej części przedstawiono przegląd wyników badań w każdym kraju partnerskim, w tym dane dotyczące wiedzy o przedsiębiorczości, intencji rozpoczęcia działań biznesowych, oceny umiejętności przedsiębiorczych, a także głównych motywacji i barier młodych ludzi do zostania przedsiębiorcami.

Ogólne informacje dotyczące profilu respondentów przedstawiają się następująco:

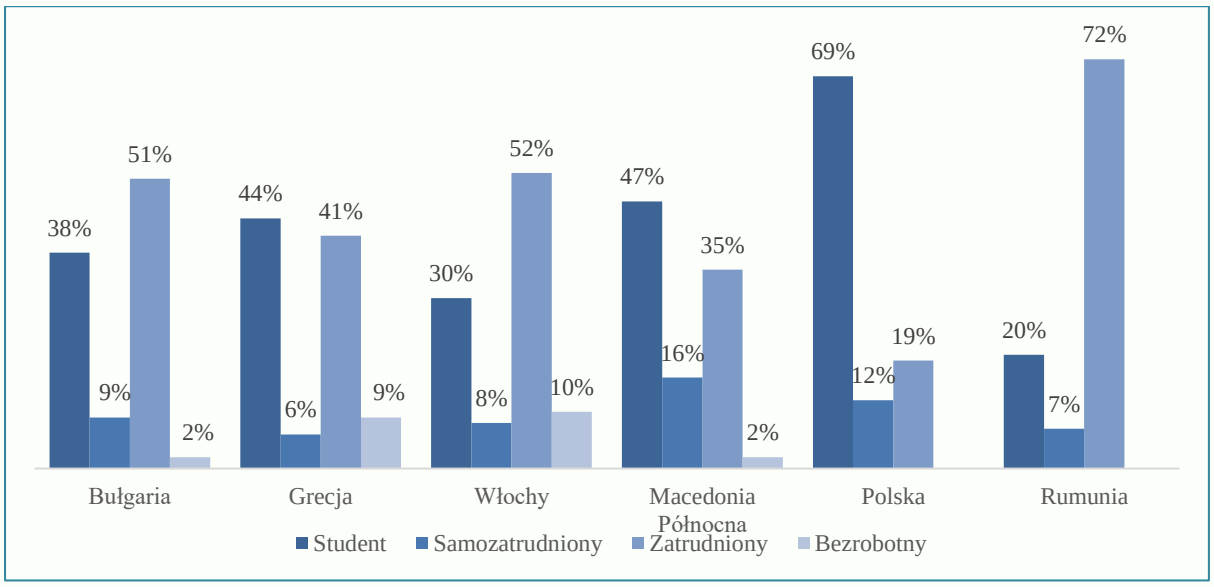
- Płeć

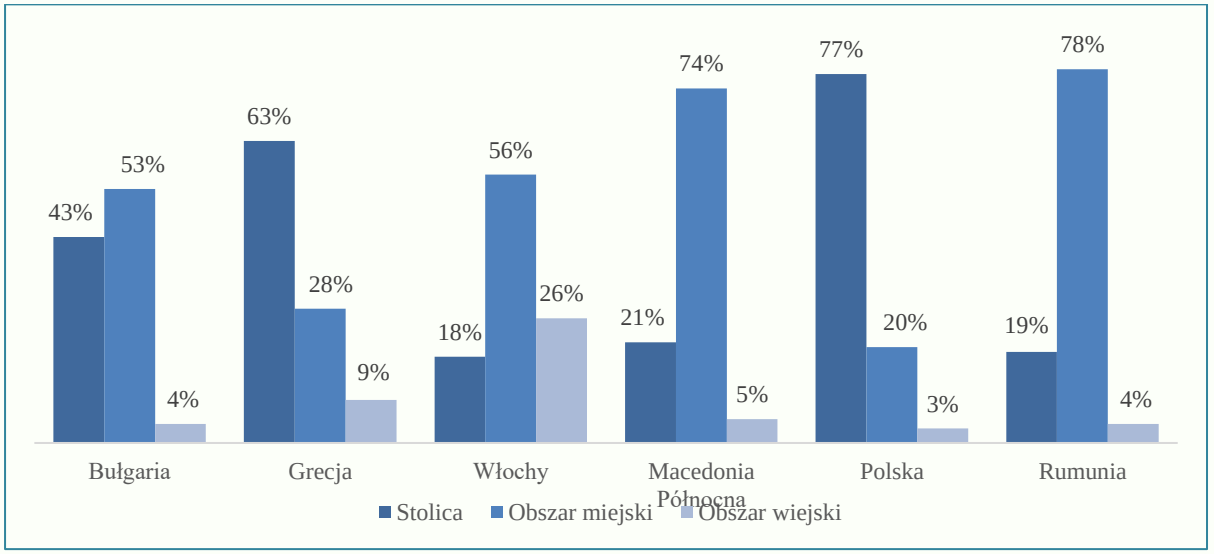
- Poziom wykształcenia

- Zawód

- Miejsce zamieszkania

Bułgaria

Przedsiębiorczość w Bułgarii jest nadal uważana przez większość respondentów za główną siłę napędową w dzisiejszym kontekście gospodarczym i społecznym (75,5%).

Jeśli chodzi o przedsięwzięcia biznesowe, mimo że wykazano duże zainteresowanie rozpoczęciem działalności gospodarczej (56,6%), tylko kilka osób zadeklarowało posiadanie własnej firmy (5,7%).

Brak kapitału, strach przed porażką i biurokracja są wskazywane jako główna przyczyna utrudniająca osiągnięcie sukcesu w biznesie, wraz z nieprzewidywalnością zdarzeń. Większość respondentów (80,4%) zgadza się co do konieczności posiadania szkoleń i wykształcenia w kontekście przedsiębiorczości. Współpraca z doświadczonymi specjalistami jest uznawana za dodatkową wartość dla większości respondentów (70,6%), dla pozostałych zaś za korzystną.

Źródłem inspiracji dla respondentów z Bułgarii do rozpoczęcia działalności gospodarczej są wyzwania i możliwości (49%), autonomia i lepsza praca (45,1%). Gdy zapytano respondentów, w jakim sektorze chcieliby otworzyć swój biznes, 30,2% z nich jest zainteresowanych przedsiębiorczością społeczną, 29,4% inicjatywami cyfrowymi, 24,5% rozpoczęciem działalności w dziedzinie kultury, a 9,4% przedsiębiorczością zieloną i ekologiczną.

W odpowiedziach wyraźnie widać brak wiedzy respondentów na temat dostępnych programów finansowanych przez Unię Europejską, nieliczne osoby wymieniały programy takie jak Erasmus dla młodych przedsiębiorców, Erasmus+, czy inne szkolenia dla innowatorów społecznych.

Jeśli chodzi o postawy i umiejętności potrzebne do rozpoczęcia działalności gospodarczej, respondenci za najważniejsze uznają innowacyjne myślenie i kreatywność, dążenie do celu i zaangażowanie, zarządzanie czasem oraz umiejętności organizacyjne.

Mimo że respondenci wykazują brak wiedzy w zakresie umiejętności finansowych i ekonomicznych, młodzież jest przekonana, że uczenie się przez doświadczenie i współpraca z innymi może być skutecznym atutem.

Wreszcie, dokonując samooceny swojej postawy przedsiębiorczej, respondenci zdecydowanie zgadzają się, że posiadają kreatywność, pewność siebie i zdolność do adaptacji, a także motywację i umiejętność pokonywania przeszkód.

Grecja

Zdecydowana większość respondentów uważa, że przedsiębiorczość jest bardzo ważna (77,8%) w dzisiejszym kontekście gospodarczym i społecznym. W odniesieniu do działalności gospodarczej dane pokazują, że niewielu respondentów deklaruje posiadanie własnej firmy (5,6%). Dane te pokrywają się ze statusem zawodowym samozatrudnienia. Wśród pozostałych odpowiedzi duża liczba respondentów wykazuje zainteresowanie założeniem własnej działalności gospodarczej (48,1%).

Jeśli chodzi o obszar zainteresowań przedsiębiorcy, przedsiębiorczość społeczna jest uważana za najistotniejszą opcję (27,1%), a następnie sektor kultury i ochrony środowiska (odpowiednio 22,9% i 18,8%). Wreszcie, pozostali respondenci (12,2%) wykazują zainteresowanie innymi rodzajami działalności (tj. cyfrowy, zdrowie, sztuka).

Większość respondentów podała, że główną motywacją do rozpoczęcia działalności gospodarczej jest autonomia i lepsza praca (41,7%), następnie wyzwanie i możliwości (31,3%) oraz motywacje finansowe (22,9%). Brak kapitału (88%) i biurokracja (70%) zostały uznane za ważne czynniki zniechęcające do rozpoczęcia działalności gospodarczej. Wreszcie, praca u boku doświadczonych specjalistów jest uważana za ważną (66,7%) lub korzystną (33,3%).

Większość respondentów zadeklarowała, że nie zna konkretnych programów finansowanych przez Unię Europejską, przy czym nieliczni wymienili program Erasmus dla młodych przedsiębiorców.

Większość uczestników badania (87%) uważa, że umiejętności komunikacji, słuchania i negocjacji są równie istotne jak poczucie odpowiedzialności, a następnie zarządzanie czasem i umiejętności organizacyjne (85%).

Wreszcie, dokonując samooceny swojej postawy przedsiębiorczej, respondenci zgodzili się co do znaczenia zaangażowania i determinacji oraz, w tym samym stopniu, co do istotności kreatywności i pewności siebie (87%).

Włochy

Prawie wszyscy respondenci zgodzili się, że przedsiębiorczość odgrywa podstawową rolę w dzisiejszym kontekście gospodarczym i społecznym (70%), lub przynajmniej w pewnym stopniu (26%). Podobnie jak Bułgaria i Grecja, dane z Włoch pokazują, że liczba osób

posiadających własną firmę jest niewielka (6%), natomiast równy jest podział na osoby zainteresowane i niezdecydowane (30%).

Jeśli chodzi o wyniki Włoch, respondenci uznali przedsiębiorczość społeczną za najbardziej atrakcyjną dziedzinę do rozpoczęcia działalności gospodarczej (28,6%), a następnie kulturalną (25,7%), ekologiczną (17,1%) i cyfrową (11,4%).

W przypadku zjawiska "wielkiej rezygnacji" respondenci uważają rozpoczęcie nowego biznesu za sposób na osiągnięcie autonomii i lepszej pracy (45%), przyjęcie wyzwań i stworzenie możliwości (48,6%).

Jeśli chodzi o główną barierę wpływającą na prowadzenie działalności gospodarczej, dane wskazują jako główne elementy: brak kapitału, strach przed porażką/podejmowaniem ryzyka, brak wsparcia oraz brak wiedzy biznesowej.

Większość respondentów zgodziła się, że istotna jest edukacja i szkolenia z zakresu przedsiębiorczości, a także współpraca z doświadczonym specjalistą w celu rozwoju biznesu.

Większość respondentów zadeklarowała, że nie zna konkretnych programów finansowanych przez UE, a w niewielu odpowiedziach wymieniano programy krajowe.

Większość uczestników badania oceniając najbardziej kluczowe cechy przedsiębiorcy wybrała odporność na nieprzewidziane zdarzenia, umiejętności komunikacji, słuchania i negocjacji, poczucie odpowiedzialności oraz zdolność rozwiązywania problemów.

Wreszcie, dokonując samooceny swojej postawy przedsiębiorczej, respondenci zgadzali się co do znaczenia etycznego i zrównoważonego myślenia, samoświadomości i poczucia własnej skuteczności, motywacji i wytrwałości, pracy z innymi oraz uczenia się przez doświadczenie.

Macedonia Północna

Prawie wszyscy respondenci (97,6%) zgodzili się co do znaczenia przedsiębiorczości w życiu codziennym, uznając ją za bardzo ważną (67,4%) lub ważną przynajmniej w pewnym stopniu (30,2%).

Macedonia Północna prezentuje nieco większą liczbę działalności gospodarczych (14%) w porównaniu z innymi krajami, przy czym prawie połowa próby deklaruje zainteresowanie rozpoczęciem działalności gospodarczej (46,5%).

Na pytanie o preferowaną dziedzinę sektorów, większość uczestników wybrała zainteresowanie biznesem kulturalnym (27%), następnie sektorem cyfrowym (18,9%), społecznym (16,2%) i zielonym (13,5%).

Według statystyk badania w Republice Macedonii Północnej źródłem inspiracji do rozpoczęcia działalności gospodarczej są wyzwania i możliwości (43,2%), motywacje finansowe, a autonomia i lepsza praca są inspiracją do rozpoczęcia działalności gospodarczej (obie na poziomie 32,4%).

Jeśli chodzi o główną barierę wpływającą na prowadzenie działalności gospodarczej, dane opisują brak kapitału oraz strach przed porażką i podejmowaniem ryzyka, jako główne ograniczenia wskazane przez respondentów.

Zdecydowaną zgodę (86,5%) wyrażono w kwestii tego, czy kształcenie i szkolenie w zakresie przedsiębiorczości jest ważne, natomiast pozostali uważają je za potencjalnie przydatne. Taka sama zgoda została wyrażona w przypadku pytania o respondentów uznających za przydatną - lub przynajmniej korzystną - współpracę z doświadczonymi specjalistami w celu doskonalenia własnych umiejętności (odpowiednio 70,3% i 24,3%).

Niewielki odsetek respondentów wykazuje się pewną wiedzą na temat dostępnych programów UE, wskazując na program Erasmus dla młodych przedsiębiorców jako główny fundusz UE.

Większość uczestników badania, oceniając najważniejsze cechy przedsiębiorcy, wybrała dyscyplinę i koncentrację. Na drugim miejscu znalazły się umiejętności komunikacyjne, słuchania i negocjacji oraz zarządzanie czasem i zdolności organizacyjne. Na kolejnym miejscu znalazły się innowacyjne myślenie i kreatywność, a także umiejętność rozwiązywania problemów i krytyczne myślenie.

Wreszcie, dokonując samooceny swojej postawy przedsiębiorczej, respondenci zgodzili się, że ważna jest zdolność do adaptacji i pewność siebie, a także silna determinacja i zaangażowanie w realizację swoich celów/wizji. Ci, którzy mają firmę lub są już zatrudnieni, zgadzają się również, że mają tolerancję na ryzyko i niepewność oraz mają obsesję na punkcie możliwości.

Polska

Na pytanie o znaczenie przedsiębiorczości w społecznym i gospodarczym aspekcie życia codziennego wszyscy albo zdecydowanie zgodzili się z tym stwierdzeniem (71,6%), albo w pewnym stopniu (25,7%).

Jeśli chodzi o zainteresowanie założeniem nowej działalności gospodarczej, to rozkłada się ono równo pomiędzy respondentów zainteresowanych (39,2%) i posiadających już firmę (10,8%), a pozostałych 49,9% respondentów, które to osoby są niezdecydowane (44,6%) lub w ogóle nie zainteresowane.

Ponadto respondenci uznali sektor cyfrowy za najbardziej atrakcyjny do rozpoczęcia działalności gospodarczej (27,1%), następnie społeczny (20%), kulturalny (14,3%) i wreszcie zielony (11,4%).

Najpopularniejszą motywacją do rozpoczęcia działalności gospodarczej była autonomia i lepsza praca (35,7%), następnie motywacja finansowa (32,9%) oraz wyzwanie i możliwość (27,1%).

Jeśli chodzi o główną barierę wpływającą na prowadzenie działalności gospodarczej, dane opisują ryzyko niepowodzenia, brak kapitału, biurokrację, brak wiedzy biznesowej oraz nieprzewidywalność przyszłości, jako główne ograniczenia wskazane przez respondentów.

Zdecydowana zgoda została wyrażona, gdy respondentów zapytano, czy edukacja i szkolenia w zakresie przedsiębiorczości są ważne, uznając je za bardzo ważne (52,9%) lub korzystne (44,3%). Podobne wyniki pokazały pytania związane ze znaczeniem pracy ramię w ramię z doświadczonymi przedsiębiorcami w celu doskonalenia swoich umiejętności, przy czym respondenci uznali je za bardzo ważne (57,1%), lub co najmniej korzystne (37,1%).

Większość uczestników wie o jakichkolwiek dostępnych programach wsparcia dla nowych przedsiębiorców na poziomie krajowym lub europejskim.

Większość uczestników badania oceniając najbardziej kluczowe cechy przedsiębiorcy wybrała rozwiązywanie problemów, odwagę do podejmowania ryzyka oraz umiejętności przywódcze, zarządzanie czasem i umiejętności organizacyjne, a także umiejętności negocjacyjne i kreatywność.

Wreszcie, oceniając swoje kompetencje, respondenci zgodnie wskazywali na umiejętność uczenia się przez doświadczenie, kreatywność, etyczne i zrównoważone myślenie oraz samoświadomość i skuteczność przy ocenie własnych kompetencji.

Wyniki badania sugerują, że edukacja w zakresie przedsiębiorczości jest w Polsce niezbędna, ponieważ ludziom nie brakuje kreatywności czy umiejętności, ale kapitału i wiedzy, jak znaleźć wsparcie dla swoich planów biznesowych. Przy bardziej przyjaznym dla biznesu

systemie prawnym i skutecznej edukacji biznesowej, polska młodzież byłaby z pewnością gotowa do uruchomienia swoich firm i podniesienia poziomu przedsiębiorczości w kraju.

Rumunia

Prawie wszyscy respondenci ocenili znaczenie przedsiębiorczości w życiu codziennym jako bardzo ważne (88,9%), albo w pewnym stopniu (7,4%).

Na pytanie o zainteresowanie posiadaniem własnej firmy, 42% wykazało zainteresowanie, natomiast 16,7% posiada już własną. Według swoich preferencji respondenci wybrali jako najbardziej preferowany sektor cyfrowy (16%), następnie zielony (10%), społeczny (10%) i kulturalny (8%).

Jeśli chodzi o motywację i inspirację do otwarcia nowego biznesu, to zdaniem respondentów głównym czynnikiem jest motywacja finansowa (55%), następnie autonomia (50%) i lepsza praca, prowokacja i możliwości (44,5%). Rodzina i inni nie są preferowanym wyborem jako źródło inspiracji.

Jeśli chodzi o przeszkody w otwarciu nowego biznesu, to wśród głównych barier respondenci wymieniali brak kapitału, przeszkody systemowe, następnie strach przed podjęciem ryzyka/porażką oraz brak wsparcia.

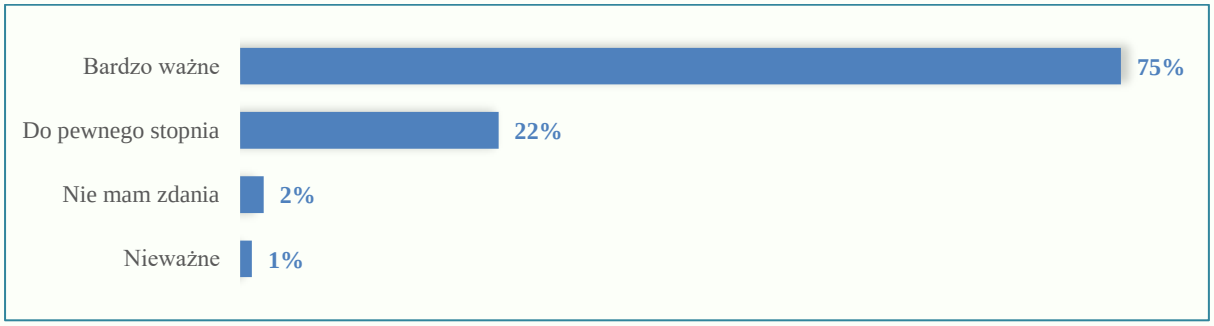
Edukacja i szkolenia w zakresie przedsiębiorczości są uważane za bardzo ważne (88%), 12% respondentów stwierdziło, że może być ważne, natomiast żaden nie uznał, że nie ma znaczenia. Współpraca niedoświadczonych przedsiębiorców z doświadczonymi jest zdecydowanie ważna dla 78% respondentów, natomiast 22% uważa, że może być ważna. Większość respondentów nie zna programów wspierających przedsiębiorczość.

Jeśli chodzi o najważniejsze umiejętności dla przedsiębiorcy, to najbardziej preferowaną umiejętnością jest zdolność do rozwiązywania problemów (68,5%), a następnie poczucie odpowiedzialności, kreatywność/innowacyjność, zaangażowanie, umiejętności organizacyjne i zarządzanie czasem, myślenie ukierunkowane na cel, komunikacja, słuchanie, umiejętności negocjacyjne i odporność.

Dokonując samooceny, najbardziej pożądaną umiejętnością lub postawą wyrażoną przez respondentów jest praca z innymi, następnie motywacja i wytrwałość, mobilizacja zasobów, samoświadomość i poczucie własnej skuteczności, uczenie się na podstawie doświadczeń, edukacja finansowa i ekonomiczna, mobilizacja innych, organizacja i zarządzanie.

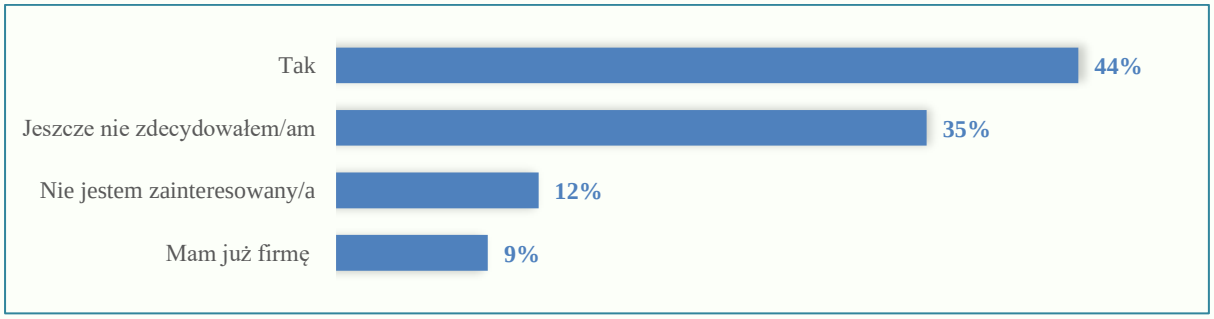
SEKCJA 3.2. PRZEGLĄD WYNIKÓW MIĘDZYNARODOWYCH

Po dokładnej analizie zebranych danych z badań przeprowadzonych w krajach partnerskich, można stwierdzić, że młodzi ludzie rozumieją znaczenie przedsiębiorczości w dzisiejszym kontekście gospodarczym i społecznym. 75% wszystkich respondentów (próba łącznie 328 młodych ludzi) uważa, że przedsiębiorczość jest bardzo ważna w dzisiejszym kontekście gospodarczym i społecznym, podczas gdy 22% wskazuje na jej znaczenie w pewnym stopniu (Obraz 1).

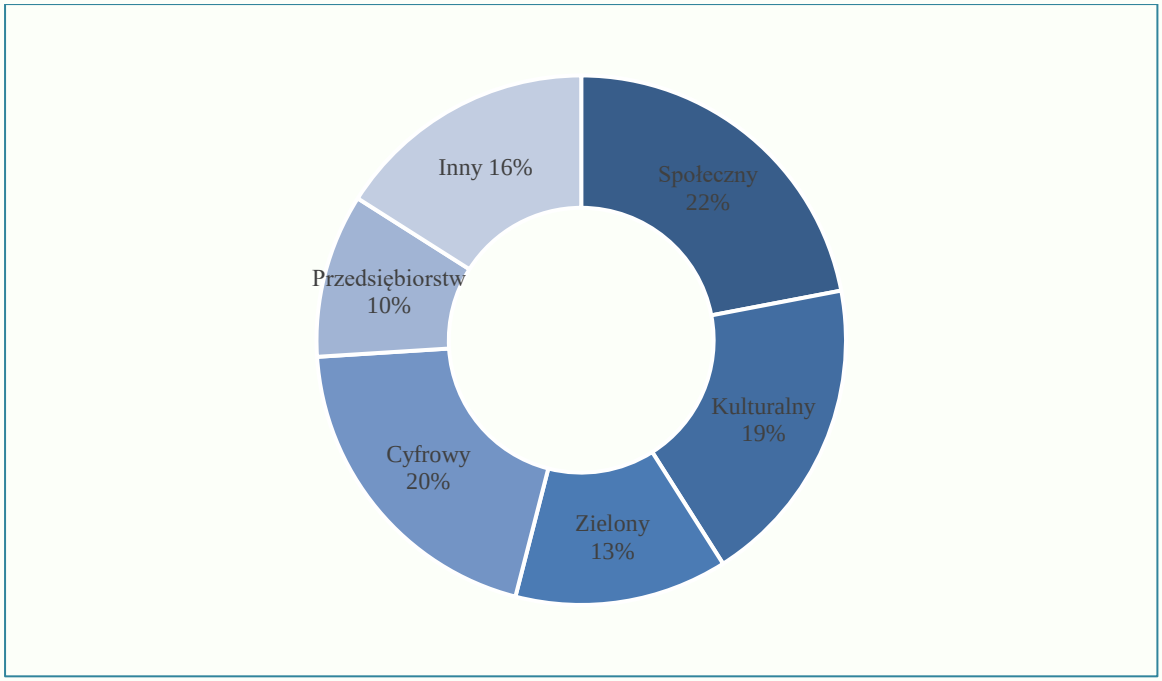
Obraz 1. Czy przedsiębiorczość jest ważna w dzisiejszym kontekście gospodarczym i społecznym?

Ponadto wyniki pokazują, że intencje przedsiębiorcze wśród młodych ludzi są na wysokim poziomie (Obraz 2). Większość badanych jest skłonna rozpocząć działalność gospodarczą (44%), natomiast zaledwie 12% nie ma zamiaru podejmować swoich inicjatyw biznesowych.

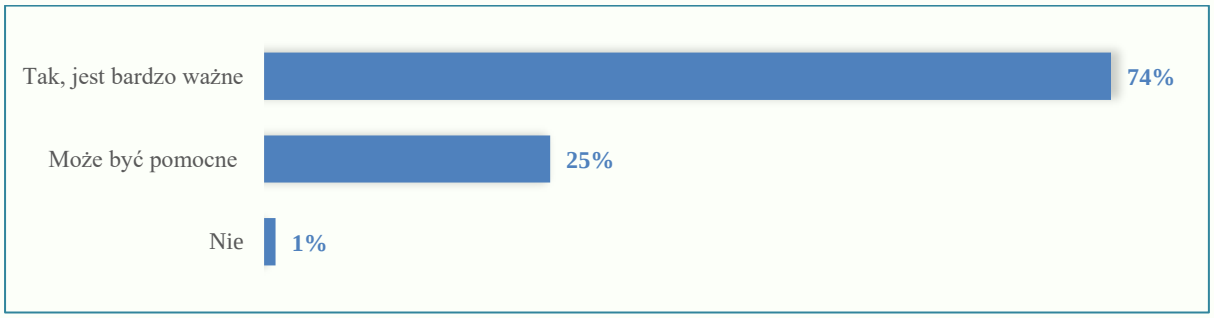
Obraz 2. Czy myślałeś kiedyś o podjęciu własnej inicjatywy biznesowej?

Jeśli chodzi o sektory interesujące do tworzenia inicjatyw biznesowych, to najpopularniejsze są: społeczny (22%), cyfrowy (20%) i kulturalny (19%) (Obraz 3).

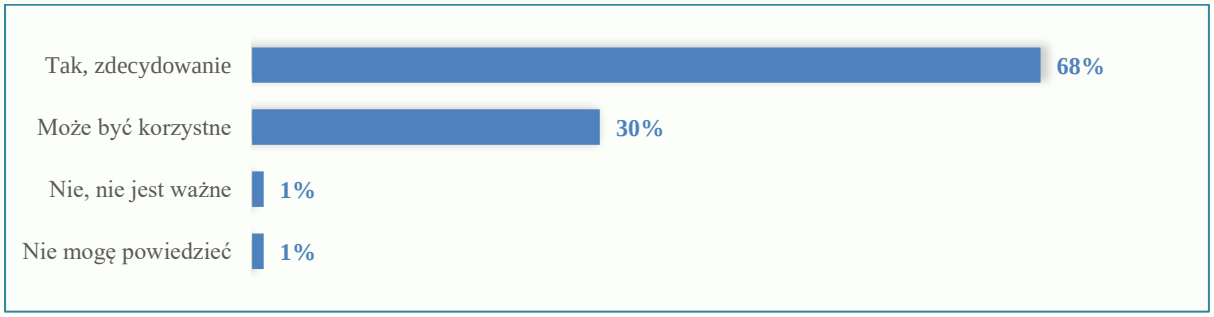

Obraz 3. W którym z poniższych sektorów chciałby Pan/Pani otworzyć swoją działalność?

Ponadto młodzi ludzie uważają, że kształcenie i szkolenie w zakresie przedsiębiorczości jest bardzo ważne (Obraz 4), a możliwość współpracy z doświadczonymi przedsiębiorcami i wzmocnienie umiejętności niezbędnych do rozwoju ich biznesu mogłoby być bardzo korzystne i przydatne (Obraz 5).

Obraz 4. Czy uważa Pan/Pani, że kształcenie i szkolenie w zakresie przedsiębiorczości jest ważne?

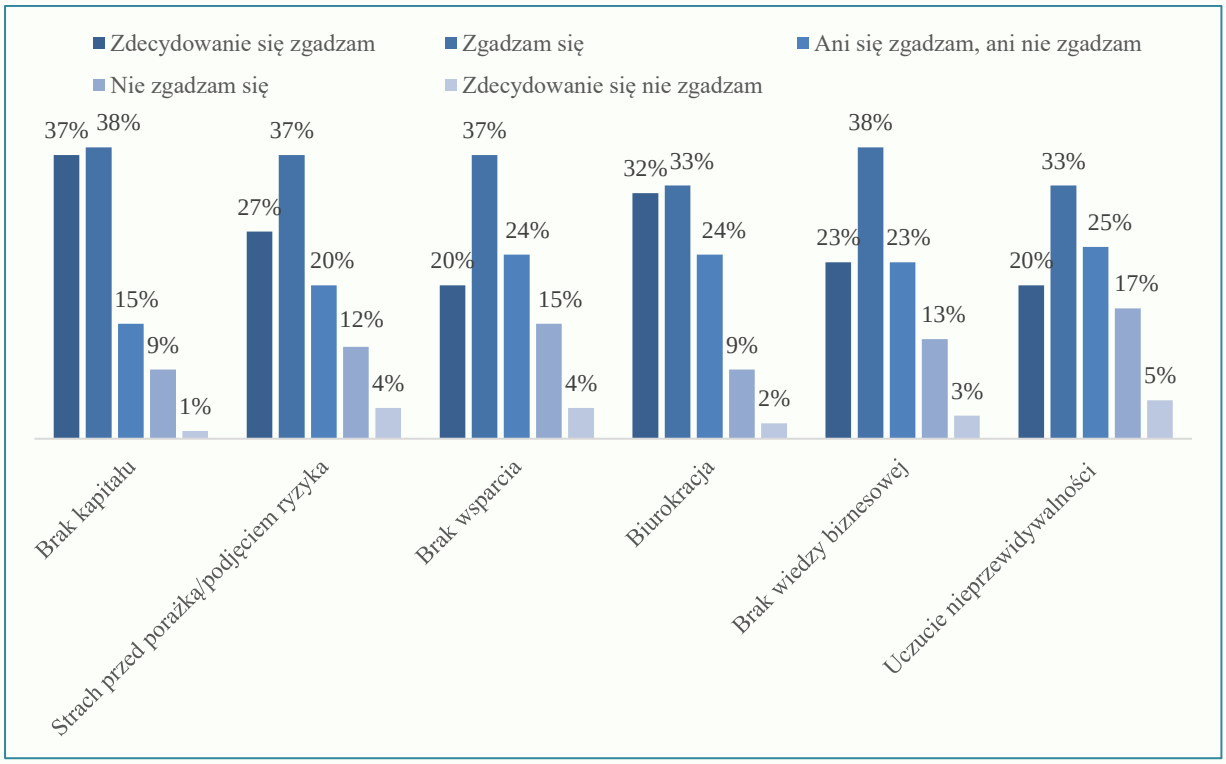
Obraz 5. Czy uważa Pan/Pani, że dla młodych przedsiębiorców ważna jest możliwość współpracy z doświadczonymi przedsiębiorcami i wzmacnianie umiejętności niezbędnych do rozwoju ich biznesu?

Autonomia, lepsza jakość pracy, wyzwania i możliwości oraz motywacje finansowe wydają się być głównymi powodami, dla których młodzi ludzie rozważają zostanie przedsiębiorcą. Respondenci wskazali jednak kilka ograniczeń w realizacji swojego pomysłu na biznes, które zostały przeanalizowane w dalszej części rozdziału.

SEKCJA 3.3. PODSUMOWANIE WSKAZANYCH LUK I BRAKÓW W UMIEJĘTNOŚCIACH

Zgodnie z wynikami badań, przeprowadzonych w krajach partnerskich, w zakresie barier w podejmowaniu działań przedsiębiorczych, oceny kluczowych umiejętności i postaw przedsiębiorców oraz luk w umiejętnościach/kompetencjach respondenta poprzez samoocenę, jest wyjątkowo jednorodna.

Wszyscy respondenci zgadzają się, że brak kapitału i wsparcia, obawa przed porażką, poczucie nieprzewidywalności i brak wiedzy biznesowej to główne bariery, z jakimi można się spotkać, tuż za nimi plasuje się biurokracja (Obraz 6).

Obraz 6. Jakie są/były czynniki, które wskazałby Pan/Pani jako najważniejsze bariery w rozpoczęciu własnej działalności gospodarczej?

Za najważniejsze umiejętności dla przedsiębiorców uznano zarządzanie czasem, oraz umiejętności organizacyjne, dyscyplinę, komunikację, umiejętność słuchania i negocjacji, poczucie odpowiedzialności, zdolność rozwiązywania problemów, innowacyjne myślenie i kreatywność, natomiast za najmniej ważne, zgodnie z wynikami badań, konkurencyjność oraz umiejętność wyrażania siebie, autoprezentacji i perswazji (obraz 7).

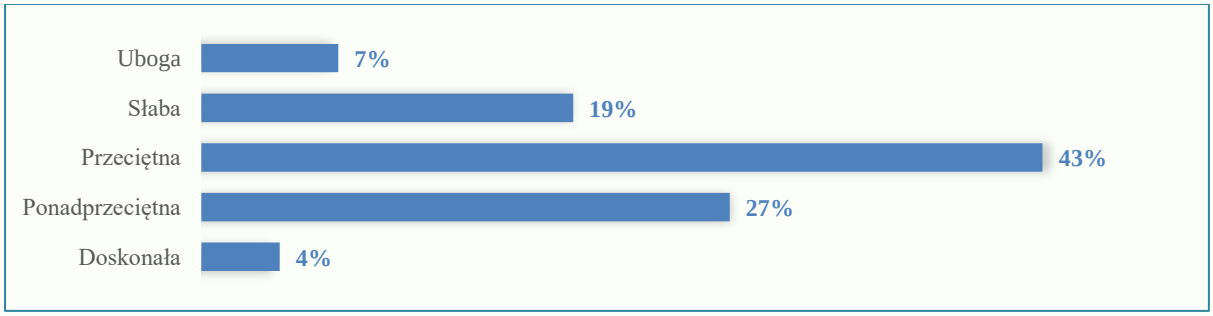

Obrazek 7. Uszereguj cechy, które są najbardziej kluczowe dla przedsiębiorcy.

W przeprowadzonych badaniach dotyczących samooceny, większość respondentów oceniła swoje możliwości jako podstawowe lub średnie dla:

- Wiedza z zakresu finansów i ekonomii (44% respondentów oceniło swoją wiedzę jako podstawową);
- Dostrzeganie okazji (50% respondentów oceniło swoje zdolności jako średnie, a 23% jako podstawowe);
- Mobilizowanie innych (44% respondentów oceniło swoje możliwości jako średnie, a 31% jako podstawowe);
- Mobilizowanie zasobów (45% respondentów oceniło swoje możliwości jako średnie, a 28% jako podstawowe).

Ponadto respondenci średnio, w skali od 1 do 5, oceniają swoją wiedzę z zakresu przedsiębiorczości na 3 - co pokazuje dużą lukę w edukacji przedsiębiorczości (Obraz 8).

Obraz 8. Oceń swoją ogólną wiedzę i umiejętności z zakresu przedsiębiorczości

Ponadto fakt, że zaledwie kilka procent respondentów potrafiło wymienić przynajmniej jeden z programów lub inicjatyw na poziomie krajowym lub międzynarodowym, które wspierają przedsiębiorczość młodzieży, wskazuje na potrzebę aktywnego promowania istniejących programów i inicjatyw na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym.

Zebrane dane sugerują, że edukacja w zakresie przedsiębiorczości nie jest wystarczająca i istnieje potrzeba stworzenia większej liczby programów i inicjatyw ukierunkowanych na umiejętności w zakresie przedsiębiorczości i wiedzy o biznesie.

SEKCJA 4: PLAN DZIAŁANIA NA RZECZ PROMOWANIA I UCZENIA SIĘ PRZEDSIĘBIORCZOŚCI

Aby skutecznie pobudzić przedsiębiorczość wśród młodych ludzi, pokryć luki w umiejętnościach i wyeliminować lub zredukować potencjalne bariery w zakładaniu inicjatyw biznesowych, można dostosować różne działania na poziomie krajowym i międzynarodowym, zarówno przez sektor publiczny, jak i prywatny. Na podstawie zebranych danych z przeprowadzonych badań (przedstawionych w części 3), niniejsza część zawiera propozycje konkretnych działań w krajach partnerskich, które są najbardziej możliwe do zastosowania w realiach tych krajów.

Bułgaria

W krajach postsowieckich brak jest przerywanej historii własności biznesowej z powodu zawłaszczenia przez państwo. Dlatego ważne jest promowanie w mediach właścicieli firm jako wzorców do naśladowania, aby inspirować młodych przedsiębiorców do tworzenia swojej tradycji przedsiębiorczości.

W Bułgarii brakuje rządowej promocji ducha przedsiębiorczości i jego roli dla gospodarki i społeczeństwa. Kraj koncentruje się na ogólnokrajowych kampaniach uświadamiających, które skupiają się na możliwościach przedsiębiorczości i mogą być krokiem do uwolnienia potencjału młodych przedsiębiorców. Takie wydarzenia i inicjatywy obejmują warsztaty umiejętności, seminaria z udziałem wykładowców-ekspertów i praktyków oraz konkursy wspierające kreatywność.

Chociaż przedmiot *Technologie i przedsiębiorczość* został wprowadzony do bułgarskiego systemu edukacyjnego, więcej zajęć i przedmiotów w ramach edukacji państwowej może zapewnić poprawę kultury przedsiębiorczości wśród młodych ludzi. Idealnie byłoby, gdyby kursy były angażujące i praktyczne oraz włączały lokalne przedsiębiorstwa. Edukacja nieformalna może być dodatkowym zasobem dla młodych ludzi, którzy chcą poprawić swoje umiejętności i stworzyć sieć kontaktów między rówieśnikami.

Brakuje środków dostępnych dla młodych przedsiębiorców. Są oni traktowani jako inwestycja wysokiego ryzyka ze względu na brak doświadczenia i historii w pozyskiwaniu funduszy, a tym samym mało prawdopodobne jest, że wygenerują wysoką rentowność. Programy dotacji UE i społeczności lokalne, które ręczą za młodych przedsiębiorców przed bankami i innymi instrumentami finansowymi, mogłyby okazać się kluczowe w rozpoczęciu nowej działalności.

Bułgaria powinna jednak włączyć do swoich polityk dotyczących młodzieży temat przedsiębiorczości i stworzyć mechanizmy takie jak systemy gwarancyjne dla inwestycji w przedsiębiorcze przedsięwzięcia młodzieży.

Grecja

Pomimo inicjatyw podejmowanych m.in. przez rząd, podmioty prywatne i organizacje pozarządowe, nadal istnieje duży brak wiedzy, w zakresie umiejętności przedsiębiorczych, ze strony młodych ludzi rozpoczynających karierę przedsiębiorczą w Grecji. Nie rozwijają oni swojej wiedzy w sposób systematyczny i właściwy, lecz opierają się głównie na wiedzy empirycznej.

Jedną z najtrudniejszych luk do uzupełnienia jest kwestia szkolenia w zakresie umiejętności finansowych i zarządzania przedsiębiorstwem, studiów biurokratycznych oraz zrozumienia wahań rynku greckiego, który jest bardzo wrażliwym rynkiem, na którym działania często zamykają się w fazie początkowej. Młodzi ludzie potrzebują więcej informacji o możliwościach, które istnieją w zakresie szkoleń dotyczących przedsiębiorczości. Konieczne jest również stworzenie kanałów rozpowszechniania istniejących materiałów i możliwości.

Potrzeba więcej praktycznych szkoleń i systemów mentorskich, dyskusji nad pomysłami w środowisku akademickim, przekazywanie doświadczeń innych młodych ludzi, którzy robią karierę jako przedsiębiorcy. Będą to czynniki motywujące i stymulujące przedsiębiorczość, innowację oraz rozwój społeczny, poprzez edukację prywatną, państwową, czy nieformalną. Programy nauczania w instytucjach edukacji państwowej, takich jak szkoły i uniwersytety, powinny być wzbogacone i ulepszone z naciskiem na edukację w zakresie przedsiębiorczości.

Ponadto bezpłatne warsztaty biznesowe, podczas których młodzi ludzie mogliby doskonalić swoje podstawowe umiejętności w zakresie przedsiębiorczości, powinny pobudzić przedsiębiorczość młodzieży, dając młodym przedsiębiorcom pewność siebie i wsparcie w realizacji ich pomysłów.

W oparciu o wyniki badania, uproszczony proces pozyskiwania kredytu na kapitał początkowy powinien również zwiększyć poziom przedsiębiorczości młodzieży, ponieważ jedną z barier powstrzymujących młodych ludzi przed realizacją swoich pomysłów biznesowych jest brak kapitału. Nie trzeba dodawać, że istotne byłoby rządowe wsparcie dla młodych firm, pomoc w kwestiach biurokratycznych i podatkowych oraz uproszczony proces zakładania przez młodych przedsiębiorców swoich inicjatyw biznesowych.

Włochy

Jeśli chodzi o młodą przedsiębiorczość, to najbardziej widocznym problemem włoskiego rynku pracy jest brak szkoleń i edukacji ad hoc. Bardzo często młodzi ludzie, którzy rozpoczynają działalność, pracują z obciążeniem w postaci brakujących umiejętności. Włoska edukacja wciąż jest adresowana do schematów przydatnych w zatrudnieniu lub, ostatecznie, przywiązuje większą wagę do teorii niż do praktycznych narzędzi. Przedsiębiorczość jest nadal uważana za wynik lat doświadczenia zawodowego lub przynajmniej wynik osobistych umiejętności. Dlatego Włochy potrzebują reformy edukacyjnej, która mogłaby dać przynajmniej podstawowe narzędzia młodym ludziom, którzy chcą wejść na rynek gospodarczy.

Inna ważna luka ma charakter geograficzny: młoda osoba mieszkająca na północy Włoch będzie miała większe możliwości edukacyjne niż młoda osoba mieszkająca na południu. Podobnie jak w przypadku każdego obszaru włoskiego rynku pracy, młodzi ludzie mieszkający na południu muszą zmagać się z niewielką ilością inkubatorów przedsiębiorczości, lukami kulturowymi i mniejszymi możliwościami finansowania. Wyjątkiem od tego, co często dzieje się na południu, jest program NIDI regionu Puglia. Jest to ważne narzędzie, podobnie jak program PIN z tego samego regionu, które pomaga młodym ludziom, którzy planują rozpocząć działalność. Niestety, NIDI i PIN potwierdzają, że kontekst jest nadal niejednolity, z niewielką ilością wspaniałych przykładów i dużymi obszarami braku zainteresowania. Włochy muszą dostosować narzędzia i instrumenty w celu wyeliminowania luki terytorialnej - południowe regiony kraju skorzystałyby z działalności młodych przedsiębiorców, gdyby miały odpowiednie wsparcie i pozytywny klimat dla przedsiębiorczości.

Macedonia Północna

Aby osiągnąć skuteczną poprawę w dziedzinie przedsiębiorczości młodzieży, szkoły i inne instytucje edukacji państwowej muszą promować naukę przedsiębiorczości poprzez organizowanie warsztatów i wydarzeń, podczas których wszyscy zainteresowani mogliby dyskutować o pomysłach i inicjatywach biznesowych. Ponadto, przedsiębiorczość jest rozwojem osobistym, dlatego edukacja prywatna odgrywa kluczową rolę w rozwoju młodzieży i jej nastawienia do przedsiębiorczości.

Jeśli chodzi o plan działania, który będzie promował umiejętności przedsiębiorcze i uczenie się, najważniejszym zadaniem dla Macedonii Północnej jest maksymalne ograniczenie emigracji młodzieży. System edukacji w tym kraju ma niewiele lub nie ma żadnych

programów, które promują przedsiębiorczość. Aby mieć lepszy wpływ na młodzież, kluczowe są szkoły publiczne i prywatne, organizacje pozarządowe i inne instytucje, wydarzenia i warsztaty promujące przedsiębiorczość.

Na poziomie krajowym ważne jest otwarcie centrów biznesowych, w których młodzi ludzie mogliby uzyskać wszystkie niezbędne informacje i pomoc w zakresie pisania biznesplanu i rozpoczynania inicjatyw biznesowych. Rząd mógłby również promować przedsiębiorczość społeczną, jako działalność korzystną dla społeczeństwa. Ponadto instytucje prywatne i publiczne mogłyby organizować hackatony startowe, aby motywować młodych ludzi do podejmowania inicjatyw biznesowych poprzez sponsorowanie najlepszych z nich za pomocą dotacji.

Wreszcie, Agencja Zatrudnienia mogłaby zapewnić większe dotacje na samozatrudnienie dzięki pomysłom biznesowym, jak również zaoferować testowe próby modelu biznesowego.

Polska

Jak wskazują dane, największe słabości polskiego systemu przedsiębiorczości związane są z niewystarczającą efektywnością systemu edukacji, wysokimi podatkami, rozbudowaną biurokracją, słabo rozwiniętym systemem finansowania prywatnego oraz słabą infrastrukturą usługową. Biorąc pod uwagę, że nic tak nie promuje ducha przedsiębiorczości jak odpowiednia edukacja, pierwszym krokiem do zwiększenia umiejętności biznesowych Polaków byłoby zreformowanie istniejącego przedmiotu z zakresu przedsiębiorczości, tak aby stał się bardziej praktyczny. Polskie Ministerstwo Edukacji Narodowej już zadeklarowało, że w 2023 roku uczniowie szkół średnich zdobędą więcej praktycznej wiedzy biznesowej dzięki przedmiotowi o nazwie "biznes i zarządzanie". Wiedza praktyczna jest nadal najlepiej zdobywana przez bezpośrednie działanie, więc przeznaczenie większej ilości środków publicznych na tworzenie konkursów biznesowych zachęciłoby uczniów do ćwiczenia swoich umiejętności przedsiębiorczych. Jak na razie programów o takim charakterze jest za mało, zwłaszcza na poziomie szkół średnich, co skutkuje bardzo niską liczbą młodych przedsiębiorców. Coraz więcej uczelni tworzy swoje inkubatory start-upów, aby zachęcić studentów do przedsiębiorczości, więc przeznaczenie większych środków na takie podmioty mogłoby pomóc obiecującym przedsiębiorcom w uzyskaniu początkowego finansowania. Ponadto, zwiększenie ogólnej wiedzy biznesowej i finansowej polskiego społeczeństwa jest niezbędne i mogłoby być dokonane za pomocą kampanii społecznych finansowanych przez rząd i prywatne firmy. Bezpłatne warsztaty biznesowe organizowane regularnie przez miasta i

regiony mogłyby zwiększyć poziom przedsiębiorczości wśród młodzieży, zwłaszcza na obszarach wiejskich, gdzie ludzie często mają problemy ze znalezieniem pracy.

Z całą pewnością wszelkim zmianom edukacyjnym muszą towarzyszyć przekształcenia strukturalne. Mimo że polityka rządu w zakresie przedsiębiorczości powoli się poprawia, to jednak złożoność biurokracji, rosnące podatki i nieprzewidywalność systemu prawnego zniechęcają wielu Polaków do rozpoczęcia jakiejkolwiek działalności gospodarczej. Dopóki zakładanie firmy będzie trudnym procesem, wiele osób nie będzie się na to decydować. Kluczowe jest uproszczenie całego procesu zakładania firmy i unikanie corocznych zmian przepisów dotyczących prowadzenia działalności gospodarczej. Stabilność regulacyjna jest jednym z czynników decydujących o wysokim poziomie przedsiębiorczości w wielu krajach europejskich.

Jedną z największych barier dla młodych przedsiębiorców jest z pewnością wysoki koszt wejścia na rynek, więc gdyby składki ZUS zostały obniżone, rozpoczęcie działalności gospodarczej byłoby możliwe dla większej liczby osób. Wreszcie, promowanie polskich firm do funduszy Venture Capital i zachęcanie do finansowania przez sektor prywatny za pomocą ulg podatkowych i regulacji mogłoby zmniejszyć zależność polskich przedsiębiorców od samofinansowania i kredytów. W wielu krajach europejskich i pozaeuropejskich aniołowie biznesu i inwestorzy venture capital napędzają innowacje poprzez wspieranie obiecujących firm, więc lepiej połączona sieć biznesowa mogłaby zdziałać cuda dla polskich przedsiębiorców. Podsumowując, zarówno zmiany regulacyjne, jak i edukacyjne są konieczne, aby zachęcić do przedsiębiorczości w Polsce.

Rumunia

Oprócz rządowych programów wsparcia, takich jak Start-Up Nation i Innotech Student, rząd poprzez Ministerstwo Młodzieży i Sportu powinien promować więcej działań edukacyjnych dotyczących umiejętności finansowych, umiejętności przedsiębiorczych i zrozumienia, jak działa rynek. Takie inicjatywy edukacyjne wsparłyby młodych ludzi kompetencjami przed aplikowaniem do programu lub funduszy europejskich. Kolejną inicjatywą mogłaby być strategia marketingowa dla tych programów, aby dotrzeć do młodych ludzi. W odniesieniu do samych programów, dywersyfikacja sektorów działalności byłaby znacznym plusem, ponieważ preferencje młodych ludzi nie dotyczą tylko sektora produkcyjnego lub informatycznego, ale również sektora kulturalnego, kreatywnego i społecznego. W Rumunii

istnieje program nauczania przedsiębiorczości dla szkoły średniej, ale nie ma danych dotyczących jego skuteczności lub satysfakcji.

Obszar edukacji prywatnej powinien koncentrować się na wymianie doświadczeń i rozwoju umiejętności oraz kreatywności dla generowania nowych pomysłów. Na podstawie wyników przeprowadzonych badań, brak pomysłów i doświadczeń oraz znaczenie dzielenia się doświadczeniami od wykwalifikowanych przedsiębiorców są ważnymi aspektami dla młodych ludzi. Dlatego projekty nieformalne dotyczące przedsiębiorczości, które mogłyby objąć te aspekty, byłyby korzystne.

PODSUMOWANIE

Ten plan działania na rzecz promowania umiejętności i uczenia się przedsiębiorczości został opracowany w celu określenia stanu przedsiębiorczości młodzieży, ogólnego rozwoju krajowych polityk w zakresie przedsiębiorczości oraz różnych środków ułatwiających praktyki i działania wspierające rozwój przedsiębiorczości w Bułgarii, Grecji, Włoszech, Macedonii Północnej, Polsce i Rumunii. W oparciu o ten plan działania, materiały szkoleniowe, kurs online na temat przedsiębiorczości i zestaw narzędzi szkoleniowych, będą dostosowane do potrzeb młodych ludzi w krajach partnerskich. Chociaż istnieją podobieństwa w kulturze przedsiębiorczości w krajach partnerskich, istnieją także niewielkie różnice w środkach podejmowanych w celu ułatwienia przedsiębiorczości. Różnice te dotyczą kultury biznesowej i postawy przedsiębiorczej, publicznego i prywatnego wsparcia dla przedsiębiorczości oraz edukacji w zakresie przedsiębiorczości. W dokumencie określono również braki w umiejętnościach i konkretne działania, które można podjąć przy promowaniu przedsiębiorczości wśród młodych ludzi.

Plan przeznaczony jest dla młodych ludzi, przedsiębiorców rozpoczynających działalność oraz organizacji działających w obszarze przedsiębiorczości młodzieży. Przed opublikowaniem plan został oceniony przez 20 młodych ludzi z krajów partnerskich.

Referencje

Ahmad, N., & Seymour, R. (2008). Definiowanie aktywności przedsiębiorczej: Definitions Supporting Frameworks for Data Collection. *OECD Statistics Working Papers*, 01. doi:https://doi.org/10.1787/243164686763.

Bandinelli, C. (2015). *Il miglior lavoro del mondo. Lo strano caso dell'imprenditoria sociale.* Doppiezero.

Bernardino, S., & Santos, J. (2020). Gender Differences and Generation of Ideas on Civic Crowdsourcing. In J. G. Dantas, & L. C. Carvalho (Eds.), *Handbook of Research on Approaches to Alternative Entrepreneurship Opportunities* (pp. 353-378). IGI Global. doi:https://doi.org/10.4018/978-1-7998-1981-3.ch017

Bosma, N., Hill, S., Ionescu-Somers, A., Kelley, D., Levie, J., & Tarnawa, A. (2020). *Global Entrepreneurship Monitor. 2019/2020 Global Report.* London: Global Entrepreneurship Research Association.

Cedefor. (2018). *Kształcenie i szkolenie zawodowe w Bułgarii. Short Description.* Luxembourgh: Urząd Publikacji. doi:https://data.europa.eu/doi/10.2801/600634

CEEDR. (2000). *Młodzi przedsiębiorcy, kobiety przedsiębiorcy, współprzedsiębiorcy i przedsiębiorcy mniejszości etnicznych w Unii Europejskiej i Europie Środkowo-Wschodniej.* CEEDR.

Fundacja Citi. (2022). *Młodzi a przedsiębiorczość.* Fundacja Citi.

Delinesheva, M., & Jolovski, J. (2021). *Mapping Report of Initiatives in Bulgaria for adolescent skills. [Rozwój poprzez innowacje, przedsiębiorczość społeczną i umiejętności finansowe.]* UNICEF.

Eurofound. (2022, 19 maja). *Życie i praca w Grecji.* Retrieved from Eurofound: https://www.eurofound.europa.eu/country/greece

Komisja Europejska. (2013). *PLAN DZIAŁANIA "PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ 2020". Reigniting the entrepreneurial spirit in Europe.* Bruksela: Komisja Europejska.

Komisja Europejska. (2021, 21 czerwca). *Europejska tablica wyników innowacyjności: Wyniki w zakresie innowacji wciąż się poprawiają w państwach członkowskich i regionach UE.* Pobrane z Komisji Europejskiej: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_3048

Komisja Europejska. (2022). *Zalecenie dotyczące ZALECENIA RADY w sprawie krajowego programu reform Bułgarii z 2022 r. oraz zawierające opinię Rady na temat programu konwergencji Bułgarii z 2022 r.* Bruksela: Komisja Europejska.

Europejska Fundacja Kształcenia. (2014). *Стратегија за претприемачко учење во република македонија 2014-2020 г. [Strategia uczenia się przedsiębiorczości w Republice Macedonii na lata 2014-2020].* Skopje.

Unia Europejska. (n.d.). *Strategia UE na rzecz młodzieży*. Pozyskano z https://europa.eu/youth/strategy/employment-entrepreneurship_en.

Georgakopoulos, T. (2022, styczeń). *20 Months Into The Pandemic.* Retrieved from Dianeosis: https://www.dianeosis.org/en/2022/01/20-months-into-the-pandemic/

Hill, S., Ionescu-Somers, A., Coduras, A., Guerrero, M., Roomi, M. A., Bosma, N., . . . Shay, J. (2022). *Global Entrepreneurship Monitor 2021/2022 Global Report: Opportunity Amid Disruption.* London: Global Entrepreneurship Research Association.

Insights PulseZ. (2021). *Insights PulseZ.* Insights PulseZ. Retrieved from https://drive.google.com/file/d/11qYWEITxMxBQgmuwt88ls6ci_6C6CANC/view.

Ioane, B., Bibu, N., Brancu, L., & Nastase, A. (2020). Entrepreneurship Intention Among Business Students in Romania. *Review of International Comparative Management, 21*(5), 703-718. doi:10.24818/RMCI.2020.5.703.

Ionescu-Somers, A., & Tarnawa, A. (Eds.). (2020). *Diagnosing COVID-19 Impacts on Entrepreneurship. Exploring policy remedies for recovery.* London: Global Entrepreneurship Research Association.

Istat. (2022). *Situazione e prospettive delle imprese dopo l'emergenza sanitaria Covid-19.* Istat.

Italia Online. (2022). *Imprese guidate da giovani: ecco i settori dove si cresce di più.* Pozyskano z Italia Online: https://www.italiaonline.it/risorse/imprese-guidate-da-giovani-ecco-i-settori-dove-si-cresce-di-piu-3339

Kalavros-Gousiou, D. (Ed.). (2021). *Start Ups w Grecji 2020-2021. Postępy wbrew wszelkim przeciwnościom.* Ateny: FOUND.ATION.

Krsteva, V. (2022). *ДЕЛОВНИ СУБЈЕКТИ - PODMIOTY GOSPODARCZE.* Skopje: Państwowy Urząd Statystyczny.

Kucketz, A., & Brändle, L. (2022). Twórcza rekonstrukcja: ustrukturyzowany przegląd literatury wczesnych badań empirycznych dotyczących kryzysu COVID-19 i przedsiębiorczości. *Management Review Quarterly, 72*, 281-307. doi:https://doi.org/10.1007/s11301-021-00221-0

Macrotrends. (2022). *Macedonia Północna stopa bezrobocia wśród młodzieży 1991-2022*. Retrieved from Macrotrends: https://www.macrotrends.net/countries/MKD/north-macedonia/youth-unemployment-rate

Marinova, G. (2022, 5 maja). *Разкриват се нови възможности за финансиране на младежкото предприемачество в България. [Pojawiają się nowe możliwości finansowania przedsiębiorczości młodzieży w Bułgarii]. .* Pozyskano z Bloomberg TV Bulgaria: https://www.bloombergtv.bg/a/16-biznes-start/106121-vazmozhnosti-za-finansirane-na-mladezhkoto-predpriemachestvo-v-balgariya

Ministerstwo Rozwoju Gospodarczego. (2021, 28 kwietnia). *Uzyskanie dostępu do finansowania na poziomie krajowym* . Retrieved from Ministerstwo Rozwoju Gospodarczego: https://www.mise.gov.it/index.php/en/single-digital-market/funding-a-business-access-to-finance

Ministerstwo Młodzieży i Sportu. (2022). *НАЦИОНАЛНА СТРАТЕГИЯ ЗА МЛАДЕЖТА 2021 - 2030 г. [Narodowa Strategia Młodzieży 2021 - 2030]*. doi:https://nism.bg/bg/documents/nacionalni/bgstrategii?view=frontlist&catid[0]=45

Ministerstwo Młodzieży i Sportu. (2011). *Национална стратегия за младежта 2010 - 2020 г. [Narodowa Strategia Młodzieży 2010 - 2020]*. Retrieved from https://nism.bg/bg/documents/nacionalni/bgstrategii?view=frontlist&catid[0]=45

Morsa, M. (2022, 27 kwietnia). *Lavoro, per Gen Z e Millennial meglio disoccupati che infelici - Il report.* Retrieved from Open Online: https://www.open.online/2022/04/27/lavoro-millennial-gen-z-report/

Open Polis. (2022, 7 marca). *Il potenziale impatto del Pnrr sulle condizioni dei giovani.* Retrieved from Open Polis: https://www.openpolis.it/il-potenziale-impatto-del-pnrr-sulle-condizioni-dei-giovani/

Patreski, M. (2021, styczeń 11). Ubóstwo podczas Covid-19 w Macedonii Północnej: Analysis of the Distributional Impact of the Crisis and Government Response. *Partnership for Economic Policy Working Paper No. 2021-01*. doi:http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3903373

PwC. (2021). *Młodzi Polacy na Runku Pracy 2021.* PwC.

Riahi, S. (2010, listopad). Youth Entrepreneurship: Portfolio Ottawy w rozwoju talentów. *Open Source Business Resource*. Pobrane z http://timreview.ca/article/394.

Rząd Rumunii. (2015). *Strategia Naţională în domeniul politicii de tineret 2015-2020 [Narodowa strategia w dziedzinie polityki młodzieżowej 2015-2020]*.

Rusconi, G. (2022, 20 kwietnia). *"Wielka rezygnacja": perché è un fenomeno in crescita e come rallentarla.* Retrieved from Il Sole 24 Ore: https://www.ilsole24ore.com/art/great-resignation-perche-e-fenomeno-crescita-e-come-rallentarla-AEU3sfLB?refresh_ce=1

Srbinoski, B., Petreski, B., & Petreski, M. (2022). The Covid-19 impact on exports in North Macedonia-firm-level analysis. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*. doi:10.1080/1331677X.2022.2063918

Tarnawa, A. (red.). (2021). *Raport z badania Global Entrepreneurship Monitor Polska 2021*. Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości.

Tomovska-Misoska, A., Dimitrova, M., & Mrsik, J. (2016). Drivers of entrepreneurial intentions among business students in Macedonia. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja, 29*(1), 1062-1074. doi:10.1080/1331677X.2016.1211956.

Vasilopoulos, A., & Tsitsakis, C. (2020). Przedsiębiorczość w Grecji. *KnE Social Sciences, 4*(1), 71-78. doi:https://doi.org/10.18502/kss.v4i1.5978